

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

SERGEY YESENİN YARADICILIĞI AZƏRBAYCAN VƏ ŞƏRQ ƏDƏBİ-BƏDİİ KONTEKSTİNDƏ

İxtisas: 5716.01 - Azərbaycan ədəbiyyatı
5718.01 Dünya ədəbiyyatı (rus ədəbiyyatı)

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **İsaxan Abdulla oğlu İsaxanlı**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2021

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Qədim tarixə malik Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələri, rus ədəbiyyatı nümunələrinin, tərcümənin köməyi ilə, Azərbaycanda yayılması mühüm ictimai-mədəni hadisə olmaqla, mədəniyyətimizin inkişafında böyük rol oynamışdır. Bu baxımdan, Azərbaycan ədəbiyyatı və ictimaiyyətinin diqqət mərkəzində və maraq dairəsində olan rus şairlərindən biri də Sergey Yesenindir.

Keçən əsr, 80-ci illərin sonu - 90-cı illərin əvvəllərində, cərəyan edən siyasi hadisələr səbəbindən, Azərbaycan-rus ədəbi-mədəni əlaqələrinin inkişafında, o cümlədən S.Yesenin yaradıcılığının, onun Azərbaycanla əlaqələrinin öyrənilməsində bir müddət durğunluq hiss edilsə də, 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin S.Yeseninin anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə imzaladığı sərəncamdan¹ sonra bu istiqamətdə aparılan işlər xeyli intensivləşdi, S.Yesenin yaradıcılığı ilə bağlı məqalələrin, tədqiqat işlərinin, şairin poeziyasından Azərbaycan dilinə tərcümələrin sayı nəzərəcarpacaq dərəcədə artmağa başladı. Ümumilikdə, Yesenin yaradıcılığı, o cümlədən, onun yaradıcılığının Bakı dövrü ilə bağlı çoxsaylı məqalələr yazılmış, şairin müasirləri tərəfindən xatirələr qələmə alınmış, kitablar, toplular, monoqrafiyalar işıq üzü görmüşdür. Bununla belə, S.Yeseninin Azərbaycanla əlaqələri ümumi şəkildə öyrənilsə də, şairin yaradıcılığının Bakı dövrü heç də indiyə qədər yetərincə tədqiq edilməmiş, bəzi hallarda obyektivlikdən, faktlara söykənilməkdən daha çox əsassız, subyektiv, bəzən də siyasi müstəvidə irəli sürülmüş emosional fikir və mülahizələrə meydan verilmişdir. Buna görə də, S.Yeseninin Azərbaycanla əlaqələri, Bakı mühiti ilə bağlı fikir və faktlar sistemli şəkildə öyrənilməli, elmi-konseptual baxımdan təhlil edilməli, dövrün bu əlaqələrlə bağlı adekvat ictimai-siyasi-ədəbi-mədəni mənzərəsi yaradılmalıdır. Yesenin Azərbaycanla ilk gəlişindən

¹ Sergey Yesenin anadan olmasının 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı // Azərbaycan. – 1995, 5 sentyabr. – s. 1.

bir əsr vaxt keçsə də, mövcud olmuş ədəbi mühitdəki faktların qərəzsiz, populizmdən kənar təhlil edib doğru-dürüst öyrənilməsi, eyni zamanda, Yesenin yaradıcılığı timsalında, Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin inkişafının obyektiv müstəvidə öyrənilməsini aktuallaşdırır.

Azərbaycan ədəbiyyatında Yesenin yaradıcılığına ilk müraciət, onun ölümündən sonra, 1928-ci ildə Süleyman Rüstəmin, “İran nəğmələri” silsiləsindən olan, «В Хорассане есть такие двери...» şeirinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi ilə başlamış², bu iş sonrakı onilliklərdə davam etdirilmiş və bu gün də uğurla davam etməkdədir. Yesenin poeziyasından edilən ilk tərcümədən sonra, təxminən 30 il müddətində Azərbaycan ədəbiyyatında S.Yesenin poeziyasına, ümumiyyətlə, müraciət olunmamışdır. Bu, heç də şairin yaradıcılığına Azərbaycanda olan laqeydliklə deyil, həmin illərdə, ümumilikdə, Sovetlər ölkəsində Yesenin yaradıcılığına və şəxsiyyətinə qarşı aparılan qərəzli kampaniya – yeseninçilik hərəkatı ilə bağlı bir proses idi.

Keçən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq, həm Sovetlər ölkəsində, həm də Azərbaycanda Yesenin yaradıcılığına münasibət yeni mərhələyə daxil oldu və bununla, Azərbaycanda S.Yesenin yaradıcılığının geniş müstəvidə mənimsənilmə dövrü başlandı. Bu dövrdə Azərbaycan mütərcimləri, söz və sənət, ədəbiyyat və elm xadimləri şairin yaradıcılığını daha çox diqqət mərkəzində saxlamağa çalışırdılar. Burada, ilk növbədə, şairin yaradıcılığının poetik tərcümə vasitəsilə Azərbaycan oxucularına çatdırılması daha böyük vüsət almağa başladı. S.Yesenin poeziyası müxtəlif illərdə R.Zəka, Ə.Kürçaylı, Anar, Ə.Cəmil, N.Kəsəmənli, T.Bayram, S.Məmmədzadə, R.Rövşən, H.İsaxanlı, E.Borçalı, F.Mustafa, K.Aslan, F.Qoca, T.Kərimli və başqaları tərəfindən dilimizə tərcümə olundu. Bu tərcümələri nəzəri-praktik səviyyədə öyrənməyə çalışan müəyyən sayda elmi-tədqiqat və monoqrafik xarakterli araşdırmaların mövcudluğuna baxmayaraq, S.Yesenin yaradıcılığına söykənən əlaqələr, mənimsəmə və qarşılıqlı təsirlər indiyə qədər yetərincə sistemləşdirilməmiş, öyrənilməmişdir. Yesenin Azərbaycan, Bakı mühiti, mədəniyyətimiz və ədəbiyyatımızla bağlılığını, fikrimizcə, ona çoxsaylı orijinal şeirlər həsr etmiş

² Yesenin, S. “Xorasanda elə qapılar var ki...” / tərc. ed. S.Rüstəm // – Bakı: İnkilab və mədəniyyət, – 1928. № 6-7, – s. 16.

şairlərimizin yaradıcı işi də yaxşı sübut edir. Bu da Yesenin poeziyamıza və onun yaradıcı nümayəndələrinə birmənalı təsirini bariz şəkildə göstərməkdədir. Bu gün bu təsirin qarşılıqlı səbəblərinin öyrənilməsi də dissertasiya işinin aktuallığını sübut etdirməkdədir.

S.Yeseninin Azərbaycan, Bakı mühiti ilə sıx əlaqələri, əsərlərinin Azərbaycan tərcümələrinin nəzəri və praktik məsələlərinin tədqiqi, Azərbaycan mütərcimlərinin və tədqiqatçılarının Yesenin yaradıcılığı ilə bağlı nəzəri və praktik mülahizələrinin təhlil edilib öyrənilməsi, bu böyük rus şairinin ümumi yaradıcılığında Bakı dövrünün yerinin və rolunun müəyyənləşdirilməsi Azərbaycan yeseninşünaslığının, ədəbiyyatşünaslığımızın prioritet istiqamətlərindəndir.

Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələri, bu iki ədəbiyyatın qarşılıqlı təsiri getdikcə genişlənməkdə və dərinləşməkdədir. Rus-Azərbaycan, daha geniş mənada slavyan-türk əlaqələrinin dərindən öyrənilməsi, xüsusi halda, S.Yesenin yaradıcılığının müəyyən tərəflərinin Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığı ilə paralel və müqayisəli şəkildə öyrənilməsi, rus poeziyasından, o cümlədən, Yesenin yaradıcılığından poetik tərcümələrin müqayisəli tipoloji şəkildə araşdırılması, XX əsr rus poeziyası nümunələrinin dilimizə tərcüməsinin və bu tərcümələrin təhlilinə və tədqiqinə marağın tədricən artması da dissertasiya işinin aktuallığı sırasındadır. Gətirdiyimiz bu natamam siyahı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının rus ədəbiyyatına, onun ayrı-ayrı problematikasına münasibətinin, xüsusi halda, S.Yeseninin Azərbaycan ədəbi ictimaiyyətilə əlaqələrinin tədqiqinin kifayət qədər maraqlı və aktual olduğunu göstərir.

S.Yesenin poeziyasının bu və ya digər aspektlərinin tədqiqi, qarşılıqlı münasibətlərdə olan rus və Azərbaycan poeziyasının və onların əlaqələrinin öyrənilməsi prosesinin mühüm bir həlqəsi kimi, aktualdır. Eyni zamanda, mövzunun aktuallığı son illərdə ədəbiyyatımızda tərcümə işinin intevsivləşməsi ilə də bağlıdır. Ədəbiyyatşünaslığımızda S.Yeseninin şeirlərinə mütərcimlərimiz tərəfindən çoxsaylı müraciətlərin mövcudluğu (məsələn, “Əlvida, Bakı!” şeirinin on üç, “Əlvida, ey dostum, əlvida artıq...” şeirinin on altı tərcüməsi) S.Yesenin poeziyasının Bakı dövrünün, bu kontekstdə ədəbi əlaqələrin öyrənilməsini, məsələnin daha geniş planda araşdırılmasını, sistemli şəkildə tədqiqini aktuallaşdırır. Problemlə əlaqədar indiyə qə-

dər işıq üzü görmüş məqalə, dissertasiya və monoqrafiyalarda tədqiq etdiyimiz mövzunun başlıca problematikasının, nəticələrinin heç də konseptual planda ortaya qoyulmadığının şahidi oluruq. Təxminən, 100 ilə yaxındır ki, Yeseninlə, xüsusilə, onun Bakı həyatı, yaradıcılığının Bakı dövrü ilə bağlı davam edən müəyyən diskussiya və mübahisələrin bir sıra məqamlarına məhz təqdim olunmuş dissertasiyada nöqtə qoyulmuşdur. Tədqiqatda ikinci mənbə, yaxud ikinci müəllif konsepsiyasına deyil, yalnız ilkin mənbəyə, oradan gələn fikir və nəticələri incələməyə üstünlük verilmişdir.

Mövzunun aktuallığı, eyni zamanda, ədəbi əlaqələrin xalqlar arasında münasibətlərin formalaşmasında və inkişafında oynadığı rol, ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişafında tərcümənin getdikcə artan rolu və bu kontekstdə, mütərcimlərimizin Yesenin poeziyasına marağı və tez-tez müraciəti, Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin S.Yesenin yaradıcılığı ilə bağlı indiyədək diqqətdən kənar qalmış, işlənilməmiş problemlərinin mövcudluğu, eləcə də, rus poeziyasının dilimizə tərcüməsinin nəzəri və praktik məsələlərini sistemli şəkildə işıqlandıran konkret tədqiqat işlərinin azlığı ilə bağlıdır.

Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin S.Yesenin yaradıcılığı təməlinə öyrənilməsi, Yesenin həyatının Bakı dövrü, bu dövrdə qələmə alınmış əsərlərin bədii-poetik səciyyəsi, onların məzmunu, ideyası, fərdi-poetik xüsusiyyətləri, yazılma tarixçəsi və səbəbləri, Azərbaycan ictimaiyyətinin Yesenin şəxsiyyəti və yaradıcılığına münasibəti, o cümlədən Azərbaycan mütərcimləri tərəfindən “İran nəğmələri”, “Əlvida, Bakı!” və “Əlvida, ey dostum, əlvida artıq” şeirlərinə münasibət və çoxsaylı müraciət, bu tərcümələrə söykənilərək, ümumilikdə, tərcümə işinin ədəbiyyatlar arasında əlaqələrin inkişafındakı rolu və tərcümənin metodik prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi, nəzəri məsələlərinin işlənilməsi və s. bu kimi digər məsələlərin ciddi elmi təhlili indiyədək kompleks şəkildə aparılmamışdır.

Təqdim edilən dissertasiyada S.Yesenin poeziyasının Azərbaycan tərcümələri təhlillərə cəlb edilərkən, tədqiqatçı-alimlərin fikirlərinə əsaslanmaqla, milli şeirşünaslıqdakı ritm, qafiyə, intonasiya, harmoniya və s. kimi elementlərə, onların tərcümədə necə qorunub saxlanılması məsələsinə xüsusi diqqət ayrılmışdır.

S.Yeseninin Azərbaycanla əlaqələrinə, o cümlədən, onun yaradıcılığının Bakı dövrünə Azərbaycan tədqiqatçıları müxtəlif zamanlarda müraciət etmişlər. Bu haqda dissertasiyanın III fəslində (2-ci paraqraf) ətraflı söhbət açılmışdır. Burada yalnız onu qeyd etməklə kifayətlənirik ki, S.Yeseninin Azərbaycanla bağlı əlaqələrindən bəhs edən mənbələrdən bir çoxu şairin həyat və yaradıcılığının Bakı dövrü ilə bağlı ilkin fakt və materialları doğru-düzgün, hər hansı təhrifsiz əks etdirməyə səy göstərmişlərsə, onların digər qismində S.Yeseninin Bakı həyatı, eləcə də, əsərlərinin yaranma tarixçəsi, dilimizə tərcüməsi, şairin Bakı dövrü ilə bağlı yetərincə qeyri-dəqiq, yanlış məlumatlar dolaşmaqdadır. Təqdim olunmuş dissertasiyada S.Yesenin yaradıcılığının Bakı dövrü daha dərindən araşdırılaraq öyrənilmiş, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarının diqqətindən kənar qalmış müxtəlif mənbələr, o cümlədən “S.Yesenin müasirlərinin xatirələrində” adlı əsər və digər nadir materiallar tədqiq edilərək təhlilə cəlb edilmiş, maraqlı nəticələrə gəlinmişdir. S.Yesenin əsərlərinin Azərbaycan tərcümələrinin daha da dərindən öyrənilməsinə, tədqiq edilməsinə, bizim məsələyə fərdi baxışlarımızla yanaşı, milli tərcümə nəzəriyyəçiləri, yaradıcılığında poetik tərcüməyə geniş yer vermiş şair-yazıçılar, o cümlədən S.Vurgun, M.İbrahimov, R.Rövşən, alimlər F.Vəlixanova, N.Tağısoy, Ə.Xəlilov, R.Novruzov və digərləri, eləcə də, bir sıra rus və dünya tərcümə nəzəriyyəçilərinin müddəaları kömək etmişdir. Tədqiqatın bir hissəsi poetik tərcümə məsələlərinə həsr olunduğundan, yuxarıda adları qeyd olunan Azərbaycan tərcümə nəzəriyyəçiləri, şair və yazıçıları ilə yanaşı, təhlil zamanı V.Belinski, A.Tolstoy, V.Bokov, L.Vasilyeva, V.Levik, A.Lilova, Y.Mineralov, L.Ozerov, S.Marşak, P.Skosirev, Y.Ryaşentsev, A.Abuşvili, Q.Qaççılazde, H.Longfellow və başqalarının tərcümə ilə bağlı nəzəri müddəalarına müraciət etmişik.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Təqdim olunmuş dissertasiya işinin əsas məqsədi Sergey Yesenin Azərbaycanla əlaqələrinin, onun həyat və yaradıcılığının Bakı dövrünün adekvat mənzərəsini ortaya qoymaqla, bu dövrün Yesenin ümumi yaradıcılığında yerini və rolunu müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Böyük rus şairinin Azərbaycanın mədəniyyət, ədəbiyyat və ictimaiyyət nümayəndələri ilə münasibətlərinin aydın mənzərəsinin yaradılması, S.Yeseninin

“İran nəğmələri”, “Əlvida, Bakı!” və “Əlvida, ey dostum, əlvida artıq” şeirlərinin dilimizə tərcümələrini geniş tədqiq edərək, tərcümələrin hər biri üzərində filoloji, bədii-poetik müşahidələr aparmaqla, onların orijinala uyğunluğunu, orijinaldakı poeziyanın, struktur, ritm, intonasiya, qafiyə sisteminin və s. tərcümələrdə necə saxlanılması və ümumlikdə, bu sahədə olan uğur və uğursuzluqların ortaya qoyulması da tədqiqatın məqsədləri sırasındadır. Yesenin poeziyasından tərcümə prosesində əldə olunmuş təcrübəni ümumiləşdirməklə, Yesenindən tərcümə işinin Azərbaycan tərcüməçilik məktəbinin formalaşmasına və inkişafına təsirinin öyrənilməsi, eləcə də, bütün bunların Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin qarşılıqlı zənginləşməsində rolunun müəyyənləşdirilməsi də tədqiqatın əsas məqsədlərindəndir. Bu məqsədlə, dissertasiyada aşağıdakı bir sıra vəzifələrin həlli nəzərdə tutulmuşdur:

1. Rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin müxtəlif spektrlərinin Sergey Yeseninin Azərbaycanla ünsiyyəti müstəvisində nəzərdən keçirilməsi;

2. Sergey Yeseninin həyat və yaradıcılığının Bakı dövrünün indiyə qədər tədqiqatçılar tərəfindən az öyrənilmiş və ya ümumiyyətlə, nəzərdən qaçırılmış bir sıra tarixi fakt və materiallar əsasında təhlili;

3. Sergey Yesenin yaradıcılığı ilə bağlı indiyədək ədəbi və elmi dövriyyəyə buraxılmamış materialların üzə çıxarılması;

4. Sergey Yeseninin Bakı ünvanları və Bakı görüşlərinin indiyə qədər məlum olmayan fakt, materiallar, o cümlədən, Yesenini görmüş, onunla ünsiyyətdə olmuş insanların xatirələri əsasında tədqiqi;

5. Sergey Yesenin yaradıcılığında, o cümlədən, “İran nəğmələri” silsiləsində yer almış bir sıra şeirlərin tarixçəsi, onların kimlərə həsr olunması ilə bağlı obyektiv mənzərənin yaradılması;

6. Azərbaycan mütərcimlərinin Yesenin poeziyasından tərcümələrində bu rus lirikinin əsərlərinin ideya-məzmun çalarlarının saxlanılması;

7. Orijinalın poetik-üslubi sisteminin, bədii-ifadə vasitələrinin və bədii-estetik rənglərinin tərcümələrdə verilməsi;

8. Sergey Yesenin şeirlərinin tərcümələrində, bir tərəfdən, rus poeziyasının bədii xüsusiyyətlərinin, digər tərəfdən, milli Azərbaycan şeirşünaslığının spesifik xüsusiyyətlərinin ortaya qoyulması və s.

Tədqiqatın metodları. Ortaya qoyulmuş problemin tədqiqində S.Yeseninin həyat və yaradıcılığının Bakı dövrünə yaxından bələd olan, onu tanıyan, onunla ünsiyyətdə olmuş ictimaiyyət nümayəndələrinin, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinin, memuarçıların, ədəbiyyatşünasların xatirə, məqalə və kitabları ilə yanaşı, Azərbaycan, rus və dünya ədəbiyyatında tanınmış tərcümə nəzəriyyəçilərinin əsərləri nəzəri baza kimi xidmət etmişdir. Tədqiqat işində tarixilik prinsipinə üstünlük verilmiş, təhlilə cəlb edilmiş orijinal və tərcümə mətnlərinin tədqiqi prosesində müqayisəli-qarşılaşdırıcı metoddan istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar.

1. Sergey Yesenin yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü olan Bakı dövrünün Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin qarşılıqlı zənginləşməsinə və inkişafına təsiri. S.Yeseninin Bakı dövrü Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin vacib bir həlqəsi kimi;

2. Sergey Yesenin yaradıcılığının Bakı dövrünün ədəbi-elmi mənzərəsinin yaradılmasında indiyə qədər diqqətdən kənar qalmış yeni faktların, burada olduğu dövrdə şairlə ünsiyyətdə olmuş insanların naməlum xatirələrinin rolu;

3. Sergey Yesenin, əsasən, Bakıda olduğu dövrdə yaratdığı “İran nəğmələri” silsiləsi və Bakıda yazılmış bir sıra digər əsərləri, buna qədər “Kabak Moskvası” dövrünü yaşayan şairin keçirdiyi mənavi böhrandan azad olmasının bariz göstəricisi kimi;

4. Sergey Yesenin ədəbi-poetik irsinin öyrənilməsində Azərbaycan alimlərinin, tədqiqatçıların rolu. Bakı dövrünün şairin ədəbi-poetik irsində öz yeni və dolğun əksini tapması vacibliyi və buna nail olunması;

5. Sergey Yesenin yaradıcılığından tərcümələrin uğur qazanmasında orijinaldakı milli kolorit, özünəməxsusluq, fərdi üslub, söz və ifadə, forma, məzmun, mahiyyət uyğunluğu, bir sözlə, orijinala sədaqət məsələlərinin diqqət mərkəzində saxlanması vacibliyi;

6. Sergey Yesenin Azərbaycan mütərcimlərinin davamlı və intensiv surətdə müraciət etdiyi və əsərləri dilimizə ən çox tərcümə edilən əcnəbi poetik söz sahiblərindən biri kimi;

7. Sergey Yesenin poeziyasından tərcümələrin nəinki şairlərimizin tərcümə sənətinə yiyələnməsinə, həm də onların orijinal yaradıcı-

lığının inkişafına, Azərbaycan tərcüməçilik məktəbinin formalaşması prosesinə və inkişafına təsiri və s.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Təqdim edilmiş dissertasiya işində Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələri S.Yesenin - Azərbaycan müstəvisində öyrənilir, Azərbaycan yeseninşünaslığının tarixi inkişaf mərhələləri müəyyənləşdirilir. Yesenin həyat və yaradıcılığının Bakı dövrü ilə bağlı yeni nəzəri, tarixi, ədəbi konsepsiya irəli sürülür ki, bu müstəvidə S.Yeseninin Azərbaycan, Bakı əlaqələri tam, dolğun və sistemləşmiş şəkildə tarixi fakt və materiallar əsasında adekvat tədqiq edilir. Dissertasiyada Yesenin Bakı dövrü ilə bağlı bir sıra yeni faktlar, məlum olmayan görüşlər, xatirələr üzə çıxarılmış, şairin Azərbaycanın mədəniyyət və ədəbiyyat xadimləri ilə əlaqələrinin indiyə qədər məlum olmayan tərəfləri öyrənilərək dəqiqləşdirilmiş, bu faktların əksəriyyəti haqqında ilk dəfə obyektiv və dolğun təəssürat yaradılmışdır. Yesenin Azərbaycanın musiqi mədəniyyətinə, xüsusi halda, Azərbaycan aşiq yaradıcılığına verdiyi qiymət, Nizami, Vaqif kimi böyük Azərbaycan şairlərinə münasibəti ilə bağlı fikirlər, ilk dəfə olaraq, elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında, ilk dəfə olaraq, Yesenin Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş əsərlərinin tam siyahısı (həm əsərlər, həm də tərcüməçilər üzrə) müəyyənləşdirilib təqdim edilmişdir. Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycan şairləri tərəfindən Sergey Yeseninə həsr edilmiş şeirlər, ilk dəfə olaraq, sistemli şəkildə tədqiq edilmiş, bu rus sənətkarına həsr edilmiş ilk şeirin, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında indiyə qədər qəbul edildiyi kimi, S.Rüstəmə deyil, Ə.Nazimə məxsus olduğu ortaya çıxarılmışdır. Dissertasiyada S.Yeseninin Bakı dövrü ilə bağlı yalnız ilkin mənbələrin məlumatlarına söykənilib, təhlilə cəlb olunmuş bütün məsələlərin adekvat mənzərəsi yaradılmışdır. Təqdim olunmuş dissertasiyanın elmi yeniliyi həm də, tədqiqat boyu təhlilə cəlb edilmiş orijinal və tərcümə mətnlərinin ədəbiyyatşünaslıq, tərcüməşünaslıq, zəruri olduqda, linqvistik baxımdan öyrənilməsi və müxtəlif ədəbiyyatlara məxsus tərcümə nəzəriyyəçilərinin elmi müddəaları əsasında araşdırılması ilə bağlıdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti, ilk növbədə, Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin S.Yesenin poeziyasının Azərbaycanla bağlılığı kontekstində öyrənil-

məsi, bu əlaqələrin poetik tərcümə vasitəsilə ədəbiyyatların bir-birinə qarşılıqlı təsiri və zənginləşməsi zəminində inkişafının ortaya qoyulmasındadır. Təqdim edilmiş dissertasiya, ədəbi əlaqələr üzrə mütəxəssislər, tərcüməşünaslar, tərcümə praktikası ilə məşğul olanlar üçün gərəkli mənbədir.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas müddələri və başlıca nəticələri ölkəmizdə və xaricdə, müxtəlif respublika və beynəlxalq elmi konfranslarda, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı Slavyan Universiteti, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Xəzər Universiteti, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi və digər ali məktəb və təşkilatların nəzdində nəşr edilən müxtəlif toplu və elmi jurnallarda, eləcə də, Moskvada M.Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunda, S.A.Yesenin adına Ryazan Dövlət Universitetində işıq üzü görmüş elmi məqalələr toplusunda, konfrans materiallarında, yeseninşünaslığın əksər aspektlərini geniş şəkildə əhatə edən “Müasir yeseninşünaslıq” jurnalında (Ryazan, Rusiya), “Müasir elm: nəzəriyyə və praktikanın aktual problemləri” jurnalında (Moskva, Rusiya), “Enthymema” jurnalında (Milan, İtaliya) və müəllifin iki monoqrafiyasında öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin materialları və nəticələri Azərbaycan-rus ədəbi-mədəni əlaqələrinin sistemli şəkildə, müqayisəli müstəvidə tədqiq edilməsində, poetik tərcümənin tarixi, nəzəriyyəsi, praktikası ilə bağlı məsələlərin öyrənilməsində, xüsusi halda, Yesenin poeziyasından yeni tərcümələrin meydana gəlməsində və şairin əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşrlərinin hazırlanmasında böyük rol oynaya bilər, eləcə də, ali məktəblərin xüsusi kurslarında və məşğələlərdə, uyğun proqramlar üzrə bakalavr, magistr və doktorant hazırlığında istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya “Giriş”, “Əsas məzmun” (dörd fəsil, 12 paragraf), “Nəticə” və “İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı”ndan ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

“**Giriş**”də tədqiqatın aktuallığı əsaslandırılır, işlənmə dərəcəsi, məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar haqqında məlumat verilir, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti göstərilir.

Dissertasiyanın I fəslı **“Sergey Yeseninın yaradıcılığında “Bakı dövrü”nün yeri və rolu”** adlanır. Bu fəsildə qarşıya qoyulan əsas məqsəd Yesenin yaradıcılığının “qızıl dövrü” hesab olunan Bakı dövrünü tam təfsilatı ilə araşdırmaq, şairin Bakı həyatı ilə bağlı qaranlıq məsələlərə aydınlıq gətirmək, Yeseninın ümumi yaradıcılığında Bakı dövrünün yerini və rolunu müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə şairin Bakıda olduğu dövrdə ədəbi fəaliyyəti, dərc edilmiş şeirləri, onun iştirakı ilə keçirilmiş ədəbi-bədii gecələr, onun haqqında Bakı mətbuatında dərc edilmiş məqalələr, böyük rus şairinin, geniş mənada, Azərbaycan ədəbi-mədəni mühiti ilə bağlılığı kimi məsələlər ətraflı şəkildə araşdırılmışdır.

Dörd paraqraftan ibarət I fəslin, **“Sergey Yeseninın həyatı və yaradıcılıq yolu”** adlanan, birinci paraqrafında Sergey Yeseninın keçdiyi həyat yolu ilə bağlı məlumat verilir, şairin yaradıcılığının müxtəlif mərhələləri, o cümlədən, Azərbaycanda olduğu dövrə eksklüziv nəzər salınır.

1920-1923-cü ilin əvvəlləri Yesenin yaradıcılığına bədbin əhval-ruhiyyə və notlar hakim kəsilmişdi və bu, əsasən, onun imajinistlərlə ünsiyyəti ilə bağlı olmuşdur. Bu dövrdə şairin yaşadığı mənəvi sarsıntılar onun məhəbbət lirikasına da təsirsiz ötürməmiş, şairin məhəbbət lirikasının geniş qol-qanad açmasına mane olmuşdu. 1923-cü il Yesenin yaradıcılığında xüsusi dönüş dövrü hesab edilir. Onun bu dövrdə yazdığı bir sıra şeirlərində, təxminən iki il sürən bədbinlik dövründən sonra, yenidən əsl məhəbbətin mənası duyulur, saflığı hiss edilirdi. Bu əhval-ruhiyyə 1924-1925-ci illər dövründə şairin Qafqazda, o cümlədən Bakıda olduğu dövrdə qələmə aldığı bir sıra şeirlərdə, “Anna Sneqina” poemasında, xüsusilə də “İran nəğmələri” silsiləsində daha bariz şəkildə hiss edilirdi.

1924-cü ilin sentyabrından 1925-ci ilin sentyabrına kimi, təxminən bir il ərzində, Yesenin, fasilələrlə, üç dəfə Bakıda olmuşdur.

Bakıya son iki gəlişi zamanı onun üçün Mərdəkanda əsl İran illüziyası yaradılmışdı. Cismani olaraq Bakıda, Mərdəkanda olsa da, əslində, İranda olduğunu xəyal etmiş, bu dövrdə bütün varlığı ilə İran üstündə köklənən, İrana səfəri sanki, “Olum, ya ölüm?” kimi qəbul edən şair, məhz bu arzu və poetik ruhun təsiri altında yaradıcılığının pik nöqtəsinə çatmışdır. Burada olduğu dövrdə o, yaradıcılığının ən gözəl nümunələrindən hesab edilən şedevr əsərini – “İran nəğmələri” silsiləsini tamamlamışdır. Silsilənin “İran nəğmələri” adlanmasına baxmayaraq, şair heç vaxt İranda olmadığından, silsilənin şeirləri onun, Qafqaz, xüsusən də, Bakı təəssüratları əsasında yazılmış, burada tamamlanmış, əsasən də, Bakıda nəşr olunmuşdur və bu mənada, bu şeirlər, həm də “Azərbaycan nəğmələri”dir.

“İran nəğmələri” Yeseninə bir lirik kimi böyük şöhrət qazandırdı. Şair bu silsilə şeirlərində Şərq aləminə, Şərq gözəllərinə, Şərq şairlərinə, Şərq poeziyasına məhəbbətini tərənnüm etmiş, yeri gəldikcə, Şərq adət-ənənələrinə münasibətini ortaya qoymuşdur. Bütün bunlarla yanaşı, Yesenin ana yurdu Rusiyanı unutmur, onun ucsuz-bucaqsız düzənliklərinin, ənginliklərinin, meşələrinin vurğunu olduğu ana vətənini yada salır, onun üçün darıxırdı. Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin yorulmaz tədqiqatçısı S.Turabov Yeseninin vətən sevgisi ilə dopdolu şeirləri ilə bağlı yazırdı: “*Şairin ən böyük məhəbbəti – vətənə olan məhəbbətidir. Bu məhəbbəti şair elə təsirli, elə valehedici ifadə edib ki, Puşkinin özü belə, onun şeirlərinin altında öz imzasını qoyardı*”³.

Bu paraqrafda, eyni zamanda, qeyd olunur ki, hələ XX əsrin 20-ci illərindən Azərbaycan oxucularına tanış olan Sergey Yesenin yaradıcılığı, onun ədəbiyyata gətirdiyi poetik ənənələr sonrakı illərdə poeziyamızın, ümumilikdə, ədəbiyyatımızın inkişafına pozitiv təsirsiz ötürməmiş, qələm sahiblərimiz müxtəlif vaxtlarda S.Yeseninin zəngin poetik irsinin yaratdığı imkanlardan uğurla istifadə etmişdir. Buna görə də, Yesenin yaradıcılığının Azərbaycan ədəbiyyatına təsirinə özü bir proses olaraq, ədəbiyyatşünaslığımızın əsas istiqamətlə-

³ Турабов, С. Поэтический мир Есенина // Тематический сборник научных статей, посвященный 100-летию со дня рождения С.Есенина. – Баку: Мутарджим, 1995. – с. 19.

ri ilə əlaqəli müstəvidə öyrənilməlidir. Bütün bunlar göstərir ki, Sergey Yesenin və Azərbaycan-rus poeziya əlaqələri, daha geniş mənada, Sergey Yesenin və Azərbaycan-rus ədəbi-mədəni əlaqələri problemi kifayət qədər geniş və çoxşaxəlidir. Məhz buna görə də, hələ XX əsrin 20-ci illərindən bu məsələlər ədəbiyyatşünaslığımızın maraq dairəsinə düşmüş, sonrakı dövrlərdə problemin tədqiqi ilə bağlı çoxsaylı araşdırmalar aparılmış, müxtəlif yanaşmalar, fikirlər ortaya qoyulmuşdur. Lakin bütün bunlarla yanaşı, “Sergey Yesenin və Azərbaycan” kontekstində həllini gözləyən məsələlər də az deyil. Bunları nəzərə alaraq, paraqrafda Sergey Yesenin yaradıcılığının poeziyamıza, ədəbiyyatımıza təsirindən danışılmaqla yanaşı, həm də bu mövzunun iki xalqın ədəbi əlaqələrinə necə təsir etməsi, bunun ədəbi-mədəni inkişaf baxımından Azərbaycanda necə əks-səda doğurması və ümumilikdə, Yesenin poetik irsinin daha dərinə və hərtərəfli öyrənilməsinin vacibliyi qeyd olunur.

I fəslin, “**Sergey Yesenin Azərbaycanda**” adlı, ikinci paraqrafında mövzuya müxtəsər ekskurs edilir, Azərbaycanın tarix boyu Qafqazın bir hissəsi kimi öz coğrafiyası, strateji mövqeyi, təbii ehtiyatları, adət-ənənələri, təbiəti, zəngin mədəniyyəti və digər xüsusiyyətləri ilə səyahətçiləri, yaradıcı insanları daimi özünə cəlb etdiyi vurğulanmaqla, rus şair və yazıçılarının da buraya marağı nəzərdən keçirilir.

XIX əsrin birinci yarısında A.Qriboyedov, A.Puşkin, M.Lermontov, A.Bestujev-Marlinski, əsrin II yarısında Y.Polonski, N.Ostrovski, A.Çexov, M.Qorki kimi məşhur rus sənətkarları Azərbaycanda olmuşlar. XX əsrin əvvəllərində, inqilaba qədərki dövrdə yenə bir sıra rus şair və yazıçıları, o cümlədən, V.Bryusov A.Kuprin, inqilabdan sonrakı dövrdə M.Qorki, V.İvanov, V.Xlebnikov, S.Qorodetski, V.Kamenski, N.Tixonov, A.Fadeyev, D.Bedni, S.Yesenin, V.Mayakovski, V.Kirşon, İ.Utkin, N.Aseev, P.Antokolski, K.Simonov, M.Aliqer, A.Adalis, Y.Dolmatovski və bir sıra digər rus şairləri Bakıda olmuşlar. Bu şairlərin əksəriyyəti üçün Bakıya gəliş, bir səfər xarakteri daşısa da, onlardan bəziləri, o cümlədən, V.İvanov, S.Qorodetski, V.Xlebnikov və başqaları müəyyən müddət Bakıda yaşayıb-yaratmışlar.

Böyük rus şairi Sergey Yesenin, demək olar ki, yaradıcılığının ən məhsuldar dövrünü məhz Bakıda yaşamışdır. Müxtəlif vaxtlarda Azərbaycanda, Bakıda olmuş yuxarıda adı çəkilən rus şairlərindən hər birinin səfəri özünün müəyyən məqamları ilə seçilsə də, Sergey Yesenin səfərləri maraqlı, çoxsaylı suallar doğuran məqamları ilə şair və yazıçıların, tədqiqatçıların, ədəbiyyatşünasların diqqət mərkəzində olmaqla, hər zaman olduğu kimi, bu gün də aktual müzakirələr mövzusudur.

Yesenin ilk dəfə Bakıya 1920-ci ildə avqustun ortalarında gəlmişdir. Bununla belə, S.Yesenin Bakıya məhz hansı gün gəldiyini bu günə qədər dəqiqləşdirmək mümkün olmamışdır. Belə ki, Yesenin bu Bakı səfəri, onun məqsədi, Bakıda olduğu günlərdə şairin görüşdüyü insanlar haqqında nə arxiv materiallarında, nə də mətbuat səhifələrində heç bir məlumata rast gəlinmir. Bu səfər yaradıcılıq baxımdan məhsuldar olmamış, Bakı mətbuatında şairin bir dənə də olsun şeiri dərc olunmamışdır. Ona görə də, Yesenin yaradıcılığının “Bakı dövrü” dedikdə, məhz onun son üç səfərini (20 sentyabr – 6 oktyabr 1924; 30 mart – 25 may 1925 və 28 iyul – 3 sentyabr 1925) nəzərdə tuturuq.

S.Yesenin Bakıya növbəti gəlişi 1924-cü ilin sentyabrına təsadüf edir. Yesenin bu 16 günlük səfəri zamanı onunla bir neçə şeir gecəsi və görüşlər keçirilmişdir. Bu səfər zamanı (20 sentyabr – 6 oktyabr) Bakı mətbuatında Yesenin 8 şeiri dərc edilmiş və onların hamısı “Бакинский рабочий” qəzetinin səhifələrində yer almışdır.

Yesenin növbəti dəfə Bakıya 1925-ci il martın 30-da gəlmiş və mayın 25-nə qədər burada qalmışdır. Bu dövrdə Yesenin “Бакинский рабочий” qəzeti nəzdində fəaliyyət göstərən fəhlə şair və yazıçıların ədəbi dərnəyində mütəmadi olaraq, iştirak etmiş, burada öz şeirlərini oxumuş, gənc dərnək üzvlərinə məsləhətlər vermişdir.

Yesenin bu səfərində may ayı daha məhsuldar olmuşdur. 6-17 may aralığında Bakı Dənizçilər Xəstəxanasında müalicə almasına baxmayaraq, bu ay ərzində Yesenin “Бакинский рабочий” qəzetində 10 şeir dərc etdirməklə yanaşı, həm də bir neçə tədbirdə iştirak etmişdir. Yesenin 1 May günü təəssüratlarından doğan “1 May” şeiri

“Бакинский рабочий” qəzetində dərc edilmişdi⁴. Bu səfəri dövründə (30 mart – 25 may) Bakı mətbuatında, hamısı “Бакинский рабочий” qəzetinin səhifələrində olmaqla, Yesenin 17 şeiri çap olunmuşdur.

Böyük ilhamla yazıb-yaratdığı və demək olar ki, ən gözəl lirik şeirlərinin doğulduğu Bakı Yesenin üçün doğmalaşmışdı və o, artıq Bakısız yaşaya bilmirdi. Odur ki, “Əlvida, Bakı!” yazsa da, Bakıdan ayrılı bilmir, iyulun 28-də, nişanlısı S.Tolstaya ilə birlikdə, yenidən Bakıya gəlir və sentyabrın 3-nə qədər burada qalır. Bu səfəri dövründə (28 iyul – 3 sentyabr) Bakı mətbuatında, hamısı da “Бакинский рабочий” qəzetinin səhifələrində olmaqla, Yesenin 14 şeiri işıq üzü görmüşdür.

Bu səfər Yesenin Bakı ilə son görüşü idi. S.Tolstaya-Yesenin yazdığına görə, Yesenin bu son Bakı səfərində, əsasən, “İran nəğmələri” silsiləsinin tamamlanması üzərində işləmişdir.

Ümumiyyətlə, 1924-1925-ci illərdə, Yesenin Bakıda olduğu dövrdə onun Bakı mətbuatında 39 əsəri (37 şeir və 2 poema) dərc edilmişdir. Bu 39 əsərdən başqa, Yesenin daha 7 əsəri, yəni Bakı mətbuatında, lakin onun Bakıda olmadığı dövrdə dərc edilmişdir. Beləliklə, 1924-1925-ci illərdə Bakı mətbuatında, 45-i (43 şeir və 2 poema) “Бакинский рабочий” qəzetində, 1-i isə “Арена” qəzetində olmaqla, Yesenin 46 əsəri (44 şeir və 2 poema) dərc edilmişdir. Göstərilən 46 əsərdən başqa, Yesenin daha 5 əsəri (4 şeir və 1 poema) onun ölümündən dərhal sonra, 1926-cı il yanvar ayının sonu, fevralın əvvəllərində “Бакинский рабочий” qəzetində işıq üzü görmüşdür.

Beləliklə, 1924-1926-cı illərdə Yesenin Bakı mətbuatında dərc olunan 51 əsərindən (48 şeir və 3 poema) 50-si (47 şeir və 3 poema) “Бакинский рабочий” qəzetində işıq üzü görmüşdür. Onlardan 45-i (43 şeir və 2 poema) şairin sağlığında, 5-i isə (4 şeir və 1 poema) ölümündən sonra çap olunmuşdur. Ümumiyyətlə, “Бакинский рабочий” qəzeti Yesenin əsərlərini ən çox dərc etdirdiyi mənbədir. Bu baxımdan, ikinci sırada 1921-ci ildən etibarən, Moskvada, A.Voronskinin baş redaktorluğu ilə çıxan «Красная новь»

⁴ Есенин, С. «1 мая» // Бакинский рабочий. – 1925, 5 мая. – с. 5.

jurnalı durur. 1922-1925-ci illərdə həmin jurnalda Yeseninın 30-a yaxın əsəri çap olunmuşdur.

I fəslin, **“Sergey Yeseninın Bakı ünvanları”** adlı, üçüncü paraqrafında rus şairinin Bakı ünvanları əsaslı araşdırılır. Yeseninın Bakıda olduğu dövrdə, əsasən, Mərdəkanda - P.Çaqinin bağ evində yaşamışdır. Bununla belə o, səfərləri zamanı bir neçə dəfə P.Çaqinin Şors küçəsi - 174 ünvanda yerləşən (indiki B.Səfəroğlu küçəsi) mənzilində, onun kiçik qardaşı V.Boldovkinin yaşadığı mənzildə (keçmiş Myasnikov küçəsi – indiki Əliyərbəyov küçəsi - 9, mənzil - 38), tanınmış memar S.Erzyanın keçmiş Stanislavski küçəsindəki (indiki Azadlıq prospekti 20) Bakı Politexnik İnstitutunun (indiki Azərbaycan Dövlət Neft Və Sənaye Universiteti) həyatında yerləşən emalatxanasında (bu bir mərtəbəli bina Erzyanın həm emalatxanası, həm də yaşayış yeri idi) olması haqqında da məlumatlara rast gəlirik. Bununla yanaşı, Yeseninın, burada olduğu dövrdə, dəqiq müəyyənləşdirə bilmədiyimiz bir sıra ünvanlarda – o cümlədən, sonralar P.Çaqinin arvadı olmuş və onunla birlikdə Bakıdan Leninqrada köçmüş Mariya Antonovnanın və o vaxtlar Xəzər Dənizçiliyinin rəisi vəzifəsində işləmiş D.Poluyanın mənzilində olması haqda informasiyalar da var.

Yeseninın olduğu digər bir ünvan – M.Qorki küçəsi (indiki M. İbrahimov küçəsi), 11 ünvanı barəsində xüsusi danışmağa ehtiyac vardır. Yeseninın Bakıya ilk gəlişindən bir əsrlik zaman keçdiyindən, onu şəxsən görmüş insanlar artıq həyatda deyillər. Bu səbəbdən də, Yesenini şəxsən tanıyan, onunla görüşmüş, təmasda olmuş, fikir mübadiləsi etmiş insanların şairin haqqında şifahi xatirələrini özlərinin sağlığında, onların öz dilindən qələmə almış insanların verdiyi məlumatlar, söylədiyi hadisələr böyük maraq doğurur. Bu baxımdan, hazırda yuxarıda qeyd etdiyimiz ünvanda yaşayan İrina Georgiyevnanın, Yesenini şəxsən tanıyan F.Nepryaxinin və Yeseninın yaxın dostu V.Boldovkinin dilindən eşitdib qələmə aldığı yazılı və şifahi xatirələri, öz anasının Yesenin haqqında saxlanmış iki səhifəlik yazılı xatirələri, şairin Bakı həyatının öyrənilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Yeseninın bir neçə dəfə olduğu bu tarixi mənzil uzun müddət mətbuatın diqqətindən kənar qalsa da, Azərbaycan Respublikası Pre-

zidentinin sərəncamı ilə⁵, 1995-ci ildə Yeseninın anadan olmasının 100 illiyi Azərbaycanda dövlət səviyəsində qeyd ediləndən sonra Yesenini, onun pəeziyasını sevənlər üçün bu mənzilin də qapıları taybatay açıldı. Elə həmin ildən başlayaraq, burada, tez-tez yerli və xarici qonaqlar, yeseninsevərlər, şairlər, yazıçılar, rəssamlar, mədəniyyət xadimləri yığışır, böyük şair haqqında söhbət açır, onun şeirlərini söyləyir, ona həsr olunmuş şeirlər oxuyur, maraqlı müzakirələr aparırlar. Belə “Yesenin ədəbi məclisləri”ndə, digər çoxsaylı insanlarla yanaşı, Anar, Səyavuş Məmmədzadə, Mənsur Vəkilov, Vladimir Qafarov və bir sıra digər tanınmış şair və yazıçılar da iştirak etmişlər. Yesenin şeirlərinin Azərbaycan dilinə ən yaxşı tərcüməçilərindən biri Səyavuş Məmmədzadə və istedadlı şairə Yelizaveta Qasımova bu evə şeirlər də həsr etmişlər⁶.

I fəslin, “**Sergey Yeseninın Bakı görüşləri**” adlı, dörüdüncü paraqrafında şairin həyat və yaradıcılığının Bakı dövrünün bir sıra məqamlarına aydınlıq gətirilir, onun Bakıda keçirdiyi görüşlər, onların tarixçəsi araşdırılır.

Yeseninın Bakı həyatına aid məlumatlara, əsasən, P.Çaqın, onun qardaşı V.Boldovkin, V.Manuylov və bir sıra başqa müəlliflərin xatirələrində rast gəlinir. Bununla belə, bu müəlliflər arasında bir nəfər də azərbaycanlının olmaması təəccüb doğurur. Y.Quluzadə “Görəsən, Yesenin Azərbaycanda olmuşdurmu?” («А был ли Есенин в Азербайджане?») adlı məqaləsində⁷ bu cür görüşlərin baş tutmaması səbəblərini izah etməyə cəhd göstərmiş və belə qənaətə gəlmişdir ki, Yeseninlə görüşməmək təşəbbüsü Azərbaycan ziyalılarının özlərindən gəlmişdir. Tədqiqatçının təhlilləri ictimai-siyasi

⁵ Sergey Yeseninın anadan olmasının 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı // Azərbaycan. – 1995, 5 sentyabr. – s. 1.

⁶ Мамедзаде, С. Сны старого дома // Бакинский рабочий. – 2001, 21 июля. – с. 4.; Касумова, Е. Сергею Есенину – Зеркало // – Баку: Литературный Азербайджан, – 1997. №1-4, – с.51-52.

⁷ Гулузаде, Я. А был ли Есенин в Азербайджане? // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Тезисы докладов и сообщений республиканской межвузовской научной конференции. – Баку: Мутарджим, – 1998, – с. 32-34.

mənzərə baxımından kifayət qədər məntiqli olsa da, ziyalıların, şair və yazıçıların hamısının “sözü bir yerə qoyaraq, Yeseninlə görüşməyə” qərarı vermələri qətiyyənlə inandırıcı görünür. Üstəlik, azərbaycanlı şair və yazıçıların, təxminən elə həmin illərdə və sonrakı dövrlərdə, Bakıya gəlmiş bir sıra rus şair və yazıçılarının, o cümlədən, M.Qorki, V.İvanov, V.Xlebnikov, S.Qorodetski, V.Mayakovski və başqalarının yaradıcılığına rəğbətlə yanaşmalarını nəzərə alsaq, onların Yeseninə, onun yaradıcılığına, yuxarıda göstərilən səbəbdən, etinasız münasibətinə inanmaq çətindir. Digər tərəfdən, Yesenin Bakıya gəldiyi dövrlərdə sıradan olan bir şair deyildi, onun adı artıq Rusiyanın sərhədlərindən uzaqlarda məşhur idi. Bakıya “bolşevik hakimiyyətinin dəvəti ilə” gəlsə də, həmin hakimiyyətlə münasibətləri heç də yaxşı deyildi; o, hakimiyyəti və zəmanəsini tənqid etməkdən də çəkinmirdi. Hətta onun Bakıya səfərləri də yalnız dost dəvəti kimi qəbul edilməməlidir, şair Bakıda olarkən yazdığı “Stansi” şeirində “milislərlə bacarmadığından, onların əlindən Moskvadan uzun müddət qaçdığını” yazırdı⁸. Belə bir şəraitdə Bakını özünə yuva seçmiş şairin gəlişindən yararlanaraq, onunla ədəbi fikir mübadiləsi etmək sənət adamları üçün hər baxımdan maraqlı hesab edilməli idi. Üstəlik, onun Şərqi poeziyasına, Şərqi böyük şairlərinə xüsusi marağı da, müəyyən mənada, Azərbaycan şair və yazıçılarının marağına səbəb olmalıydı. Odur ki, görüşlərin baş tutmamasının əsas səbəbini ziyalılarımızın təşəbbüs göstərməməsində deyil, sadəcə, Yesenini onun dostları olan hökumət adamlarının belə görüşlərdən təcrid etməsində axtarmaq daha məntiqli uyuşdur. Yesenin məhz hökumət adamı olan P.İ.Çaqinin bağ evində qalmasının başlıca səbəblərindən biri də elə bu “təcrid etmə planı” idi.

Bəs Yeseninlə belə görüşlərin təhlükəsi nə idi?

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda geniş milli oyanış prosesi baş qaldırmışdı. Yuxarıda Y.Quluzadənin məqaləsində adı çəkilən Azərbaycan ziyalıların, şair və yazıçıların, demək olar ki, hamısı, o cümlədən, Əhməd Cavad, Abdulla Şaiq, Cəfər

⁸ Есенин, С. Полное собрание сочинений: [в 7 томах.] / гл. ред. Ю.Л. Прокушев. – Москва: Наука–Голос, – т. 2. Стихотворения (Маленькие поэмы). – 1997. – с. 134.

Cabbarlı, Hüseyn Cavid və digəriləri 1918-1920-ci illərdə poeziyada türkçülük, turançılıq (türk birliyi) ideyalarının əsas tərənnümçülərindən idilər. Məhz milli ideyalar carçısı kimi, Almas İldırım 20-30-cü illərdə vətəni tərk etmək, əvvəlcə İranda, sonra da Türkiyədə mühacir həyatı keçirmək məcburiyyətində qalmışdı. 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin qurulması da məhz bu ideyalarla döyünən ürəklərin, bu ideyalarla yaşayan düşüncələrin qələbəsi idi. ADR-in boğulması və Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalı, onun SSRİ-nin tərkibinə daxil edilməsi isə siyasi bir çevriliş olduğundan, insanların düşüncəsini dəyişdirə bilməzdi, əksinə, onların düşüncələrində milli ideyalar, türkçülük, turançılıq ideyalarının kükrəyişi baş verirdi. Digər tərəfdən, Yesenin də Sovet hakimiyyətinin tərənnümçüsü deyildi. Əslində, onun İrana getməsinə şərait yaradılmaması da, müəyyən mənada, hökumət dairələrində ona olan siyasi etibarsızlığın bir göstəricisi idi. Belə bir zamanda Azərbaycan ziyalıları, şair və yazıçıları ilə Yesenin görüşləri, sərbəst fikir mübadiləsi aparmaları Yesenin beynində, düşüncələrində Sovet hakimiyyətinə qarşı ciddi etiraz toxumları səpə bilər, onun hakimiyyətlə, onsuz da möhkəm olmayan, münasibətlərində bir soyuqluq yarada bilər, onu tədricən sovet ideologiyasından tamamilə uzaqlaşdırı bilərdi. Hökumət adamları isə Yesenin kimi xalq tərəfindən sevilən şairləri, yazıçıları itirmək yox, onları öz tərəflərinə çəkmək, imkan daxilində öz hakimiyyətlərinin tərənnümçülərinə çevirməyə çalışırdılar. Yesenin Azərbaycan ziyalılarından, şair və yazıçılarından təcrid olunması və onun Bakıda yalnız rus mühitində yaşaması, fikrimizcə, məhz bununla bağlı idi.

Bununla belə, hansı səbəb üzündən olmasına baxmayaraq, S.Yeseninin Azərbaycan şair və yazıçıları, ziyalıları ilə təmas və görüşlərinin olmaması təəssüf hissi doğurur. Belə görüşlərin və bu görüşlər haqqında xatirələrin mövcudluğu Yesenin Bakı həyatı ilə yanaşı, onun ayrı-ayrı azərbaycanlı şairlər, yazıçılar, mədəniyyət xadimləri ilə şəxsi münasibətləri və ümumilikdə, onun Azərbaycan poeziyasına, mədəniyyətinə münasibəti haqqında məlumatların varlığı demək olacaqdı.

Qeyd etdiyimiz bu neqativ məqamlara baxmayaraq, əlimizdə Yesenin müasirləri olan iki azərbaycanlı – o vaxt AzərTAC-da

müxbir və “Бакинский рабочий” qəzetində ştatdankənar müxbir işləyən Ramazan Xəlilovun və görkəmli jurnalist, salnaməçi Qulam Məmmədlinin xatirələri vardır. Ramazan Xəlilovun S.Yeseninin 100 illik yubileyi ərəfəsində Bakı qəzetlərindən birində dərc olunmuş xatirələrində müəllif 1925-ci ilin aprel-may aylarında böyük şairlə olan görüşlərini təsvir etmişdir⁹. Bu yazı müəllifin, demək olar ki, Yeseninlə birlikdə iştirak etdiyi bir ziyafət məclisinə həsr edilmişdir və faktiki olaraq, məqalədə S.Yeseninin Bakı həyatı ilə bağlı hər hansı maraqlı fakt və hadisələr, demək olar ki, təqdim edilmir. Digər tərəfdən, bu xatirələrin Yeseninlə görüşdən, nə az, nə çox, düz 70 il sonra qələmə alınması göstərilən yazıda müəyyən qeyri-dəqiqliklərin meydana gəlməsini də istisna etmir. Qulam Məmmədlinin xatirələri isə təxminən 70-ci illərdə qələmə alınsa da, yalnız 2016-cı ildə işıq üzü görmüşdür. Uzun illər əlyazma şəklində qalmış bu xatirələrdə müəllif Yeseninlə bağlı epizodik görüşlərinə də qısaca toxunur¹⁰. Burada müəllifin Yeseninlə hər hansı ədəbi ünsiyyətlərinin, yaradıcılıqla bağlı əlaqələrinin olub-olmaması haqqında heç bir məlumat verilmir. Görünür, onların görüşü, elə qəzet redaksiyasında olan keçici epizodlarla məhdudlaşmışdır və buna görə də, belə görüşləri yaradıcı ziyalıların görüşü kimi qəbul etmək də doğru deyildir.

F.İ.Şalyapinin şagirdi, məşhur opera müğənnisi Fatma Muxtarovanın nəvəsi Svetlana Vladimirovna Kuroçkinanın bir xatirəsində də Yesenin bir azərbaycanlı ilə görüşü – 1925-ci il may ayında Fatma Muxtarova ilə epizodik görüşü haqqında məlumatla rastlaşırıq¹¹.

Yesenin Bakı görüşlərindən söhbət açarkən, onun məşhur Azərbaycan xanəndəsi Cabbar Qaryağdıoğlu ilə görüşü haqqında xüsusi danışmaq lazım gəlir. Paraqrafda Yesenin Cabbar Qaryağdıoğlu ilə bu tarixi görüşü ilə bağlı bəzi məqamlara – görüşün yeri, tarixi, iştirakçıları, Yesenin Cabbar Qaryağdıoğluna şeir həsr etmə-

⁹ Халилов, Р. Большое видится на расстоянии // Гюнай. – 1995, 7 октября. – с.4.

¹⁰ Мəммədли, Q. Ömür dəftərindən səhifələr (1897–1977). Xatirələr. Görüşlər. Müşahidələr / Q.Məmmədli. – Bakı: Təhsil, – 2016. – s. 85-86.

¹¹ Курочкина, С. Повесть об актрисе / С.Курочкина. – Баку: Юрд, – 2004. – с. 67-68.

si, onu “Şərq musiqisinin peyğəmbəri” adlandırması kimi məsələlərə tam aydınlıq gətirilmişdir.

Yeseninın Cabbar Qaryağdıoğlu ilə görüşü haqqında ilk dəfə A.K.Voronski məlumat vermişdir¹². Bundan təxminən 40 il sonra, 1965-ci ildə, L.Polonski “Бакинский рабочий” qəzetində “İki nəğməkar” («Два певца») adlı məqaləsində¹³, 50 ilə yaxın sonra isə o, V.Portnovun həmmüəllifliyi ilə, “Kitablar və illər” kitabında, eyni adlı yazıda, bu görüşün bir sıra digər məqamlarına toxunmuşdur¹⁴. Bu məlumatlara əsaslanaraq, Azərbaycan tədqiqatçıları Firidun Şuşinski¹⁵, sonra isə Zemfira Yusif qızı¹⁶ Yeseninın Cabbar Qaryağdıoğlu ilə görüşündən bəhs etmişlər. Bu görüşlə bağlı mütəxəssislər arasında birqiymətli qarşılanmayan bir neçə məqama rast gəlinir. Bunlardan biri Yeseninın həmin görüşdə Cabbar Qaryağdıoğlu haqqında “Şərq musiqisinin peyğəmbəri” ifadəsini işlədib-ışlətməməsidir. Qeyd edək ki, bu ifadə ilə bağlı mətbuatda ilk dəfə L.Polonski 1965-ci ildə yuxarıda adını çəkdiyimiz məqaləsində məlumat vermiş və Yeseninın bu ifadəni Cabbar Qaryağdıoğlunun şərəfinə bədahətən şeir söyləyərkən işlədiyini yazmışdır. Məqalənin giriş hissəsində L.Polonski söylədiyi fikirləri V.İ.Boldovkindən eşitdiyini yazır. V.Boldovkin isə o görüşdə iştirak etməsə də, Bakıda olduğu günlərdə, demək olar ki, həmişə Yeseninlə bir yerdə olurdu. Hətta mayın 22-də İrandan Bakıya gələndə o, 2-3 gün, gecə-gündüz Yeseninlə bir yerdə olmuş, ayın 25-də isə Moskvaya onunla birlikdə getmişlər. Ona görə də, V.Boldovkin Yeseninın başına gələnlər və onun görüşləri haqqında kifayət qədər məlumatlı idi. Odur ki, biz

¹² Воронский, А. Об отошедшем // Литературные записи. – Москва: Артель писателей Круг, – 1926. – с. 135-136.

¹³ Полонский, Л. Два певца // Бакинский рабочий. – 1965, 3 октября. – с. 4.

¹⁴ Полонский, Л. Два певца // Книги и годы. (Страницы русско-азербайджанских культурных связей) / Л.Полонский, В.Портнов. – Баку: Азгосиздат, – 1974. – с. 41-45.

¹⁵ Şuşinski, F. Cabbar Qaryağdıoğlu / F.Şuşinski. – Bakı: Işıq, – 1987. – s. 97-98.

¹⁶ Yusifqızı, Z. Şərq musiqisinin peyğəmbəri / Z.Yusifqızı. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2008. – s. 51-54.

L.Polonskinin V.Boldovkinin dilindən eşidərək, adı çəkilən məqaləsində yazdığı fikirləri əminliklə qəbul edirik.

Görüş haqqında tədqiqatçılar arasında fikir ayrılığına səbəb olan əsas bir məqam da, Yesenin Cabbar Qaryağdıoğlunu “Şərq musiqisinin peyğəmbəri” adlandırması, ona şeir həsr etməsi və ya ekspromt şeir deməsi haqqında fikirlərin ilk mənbədə – A.K.Voronskinin yuxarıda göstərilən məqaləsində olmamasıdır. Məhz Yesenlə Cabbar Qaryağdıoğlunun görüşü haqqında ilkin məlumatın verildiyi bu məqalədə deyilənlər haqqında məlumatların olmaması bir sıra tədqiqatçıları bu görüşün adı çəkilən detalları ilə bağlı bir qədər ehtiyatlı fikir yürütməyə sövq edir. Bəs, doğrudan da, bu vacib məqamların həmin məqalədə yer almamasını necə izah etmək olar? Məsələ burasındadır ki, həmin məqalədə tədqiqat obyektini Cabbar Qaryağdıoğlu deyil, Yesenindir. Məhz buna görə də, məqalə müəllifi, təbii olaraq, öz yazısında Yesenin Cabbar Qaryağdıoğlu haqqında fikirlərini önə çəkməmiş, yalnız Cabbar Qaryağdıoğlunun Yesenə dediklərini yazmışdır. L.Polonskinin məqaləsində isə, tədqiqat obyektini hər iki şəxsiyyət olduğundan, görüş daha ətraflı, hər iki müstəvidə təsvir edilmişdir. Odur ki, L.Polonskinin məqaləsinə əsaslanaraq, Yesenin Cabbar Qaryağdıoğlu ilə tarixi görüşü zamanı şairin onu “Şərq musiqisinin peyğəmbəri” adlandırmasını və ona şeir həsr etməsini (bədahətən şeir deməsini) fakt kimi qəbul edə bilərik. Bu, Yesenin böyük muğam ustasına, ümumilikdə, Azərbaycan musiqi mədəniyyətinə verdiyi böyük qiymət idi. Məhz bunu nəzərə alaraq, böyük şairin adı 2008-ci ildə Azərbaycanda buraxılmış Muğam Ensiklopediyasına daxil edilmişdir¹⁷.

Bu paraqrafda, həmçinin, tanınmış rus yeseninşünası S.Koşçekin Yesenin Cabbar Qaryağdıoğlu ilə başqa bir görüşünə dair “Cabbar Qaryağdının nəğmələri (Şairin Qafqaz görüşlərindən)” adlı məqaləsinə¹⁸ tənqidi münasibət bildirilir. Araşdırmalar, mülahizələr

¹⁷ Muğam ensiklopediyası / Redaksiya heyətinin sədri, baş red. M. Əliyeva. – Bakı: Heydər Əliyev Fondu, – 2008. – s. 202.

¹⁸ Кошечкин, С. Песни Джаббара Карягды. Из кавказских встреч поэта // О, Русь, взмахни крылами: Есенинский сборник. Вып. 1. – Москва: Наследие, – 1994. – с. 186-192.

nəticəsində belə qənaətə gəlinmişdir ki, S.Koşeqkinin, Yesenin Cabbar Qaryağdıoğlu ilə başqa bir görüşündən bəhs edən “Cabbar Qaryağdının nəğmələri (Şairin Qafqaz görüşlərindən)” adlı məqaləsi həqiqətdən daha çox, müəllifin fantaziyasına söykənmişdir. Bu tipli özünəməxsus quramalar, nəinki, S.Yesenin Bakıdakı görüşlərini zənginləşdirir, əksinə, tarixi fakt, görüş və hadisələri əfsanəyə çevirmək üçün zəmin yaradır. Bu tipli görüşlərdən, S.Yesenin və C.Qaryağdıoğlu kimi böyük sənətkarların təmas və əlaqələrindən danışarkən, son dərəcə həssas, diqqətli və ehtiyatlı olmalı, şübhələrə yol açma biləcəkdir, əsassız fikirlər söylənilməməlidir.

Sergey Yesenin Bakı görüşləri ilə bağlı mübahisəli məqamlardan biri də onun, hələ tam təsdiqini tapmamış, lakin insanlar arasında fakt kimi qəbul edilən, məşhur Azərbaycan şairi Əliağa Vahidlə görüşü ilə əlaqədardır. Əlimizdə bu haqda heç bir yazılı fakt olmadığı halda, bir sıra müəlliflər, Yesenin, Bakıda olduğu dövrdə Əliağa Vahidlə görüşməsindən yazırlar¹⁹. Bir şey maraqlıdır ki, Yeseninlə Əliağa Vahidin görüşü haqqında yazan müəlliflərin hamısı öz mülahizə və fikirlərini Hüseyn Nəcəfovun sənədli-bədii “Balaxanı mayı” povestinə əsaslanaraq söyləyirlər. Adı çəkilən povestdə Yesenin və Vahid 23 sentyabr 1924-cü ildə tanış olduqdan iki gün sonra, yəni 25 sentyabrda birlikdə Mərdəkan yaxınlığındakı Şağan kəndinə “Füzuli” poetik məclisində iştirak etməyə getdikləri qeyd edilir. Sənətkarlıq baxımından kifayət qədər ustalıqla işlənmiş bu povestdə Əliağa Vahidlə Yesenin bir stol arxasında yeyib-içməsi, şeir, sənətkar, poeziya haqqında söhbətləri, məclisdə iştirak edənlərin qonağa münasibəti və bir sıra digər hadisələr Yesenin Bakı görüşlərinin müəyyən məqamlarını əks etdirsə də, buradakı səhnələr kifa-

¹⁹ Мамедов, С. Еще раз о пребывании С.Есенина в Баку // Тематический сборник научных статей, посвященный 100-летию со дня рождения С.Есенина. – Баку: Мутарджим, 1995. – с. 10.; Аслан, К. Поэт, воспевавший красоту // Вышка. – 1995, 17 ноября. – с. 5.; Махмудова, К. Азербайджанский поэт Алиага Вахид и Сергей Есенин // Есенин и поэзия России XX–XXI веков. Традиции и новаторства. Материалы международной научной конференции, – Москва–Рязань–Константиново, – 2004, – с. 175-179.

yət qədər maraqlı, inandırıcı və dolğun şəkildə təsvir olunsada²⁰, Yeseninlə Əliağa Vahidin görüşü haqqında yazan tədqiqatçılar bu əsərin konkret tarixi faktlara söykənmiş bir əsər deyil, bədii-sənədli əsər olduğunu nəzərə almalıydılar. Biz povestdə yer almış görüşlərin tarixi sənəd və materiallarda faktik təsdiqini axtarsaq da, təəssüf ki, belə bir sənədə nə arxiv materiallarında, nə onların müasirlərinin hər hansı xatirə və memuarlarında, nə S.Yeseninin özünün yaradıcılığında, nə də Ə.Vahidin yaradıcılığında onların görüşünə həsr olunmuş, yaxud həmin görüşə işarə olunmuş, hər hansı bir ifadə, misra, şeir parçası, qəzəl və s. rast gələ bilmədik. Yeseninlə Əliağa Vahidin görüşü haqqında yazmış, bütün müəlliflərin əsaslandığı, Hüseyn Nəcəfovun sənədli-bədii “Balaxanı mayı” povesti isə, bu görüşü fakt kimi qəbul etmək üçün heç bir əsas vermir.

Beləliklə, fəsildə müəyyən edilmişdir ki, Yesenin həyat və yaradıcılığının Bakı dövrü, onun yaradıcılığının ən məhsuldar və ən maraqlı dövrü olmaqla, şairin ümumi yaradıcılığında xüsusi yer tutmuşdur. Buna görə də, kifayət qədər zəngin Yesenin yaradıcılığını, şairin Bakı dövrü olmadan təsəvvür etmək çətindir. İrəli sürülən bu fikrin əsaslandırılması üçün dissertasiyada geniş spektrdə mənbələrdən – arxiv materialları, şairin avtoqrafları, məktubları, əsərləri və onların tərcümələri, müasirlərinin dərc edilmiş, eləcə də, bu tədqiqat işinə qədər işıq üzü görməmiş xatirələri, Yeseninlə bağlı Azərbaycanda və Rusiyada nəşr edilmiş tədqiqat əsərləri, ona həsr olunmuş şeirlər və bir sıra digər mənbələrdən istifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın, **“Sergey Yesenin yaradıcılığında Şərq mövzusu”** adlanan, II fəslə üç paragrafdan ibarətdir. Burada şairin yaradıcılığında mühüm yer tutan Şərq mövzusu, onu Şərq mədəniyyətinə, Şərq poeziyasına bağlayan məqamlar önə çəkilmiş, “İran nəğmələri” şeirlər silsiləsinin yazılma tarixçəsi, silsilədəki qadın obrazları və silsilənin baş qəhrəmanının kimliyi araşdırılmış, silsiləyə daxil olan şeirlərin Azərbaycan dilində mövcud olan müxtəlif tərcümə variantları müqayisəli təhlilə cəlb edilmişdir.

²⁰ Наджафов, Г. Балаханский май: документально-художественная повесть / Г.Наджафов. – Баку: Гянджлик, – 1986. – с. 102-105, 137-142.

“İran nəğmələri” silsiləsi və onun yazılma tarixçəsi” adlanan birinci paragrafda Sergey Yeseninın yaradıcılığının ən zəngin və maraqlı səhifələrindən biri – onun Qafqazda, o cümlədən, 1924-cü ilin sentyabrından 1925-ci ilin sentyabrına qədər, fasilələrlə, üç dəfə Azərbaycanda olduğu dövrdə yaratdığı “İran nəğmələri” silsiləsindən, bu silsiləyə daxil olan şeirlərin yaranma tarixçəsindən, Yesenini Şərqə çəkən, onu Şərq poeziyasına bağlayan məqamlardan bəhs edilir. Qeyd edilir ki, Yeseninın Şərq poeziyasına, Şərq mədəniyyətinə və incəsənətinə marağı heç də təsadüfi hesab edilməməlidir. Çünki müdrik Şərq poeziyası, dünya poeziyasında Şərq mövzusu daim diqqət mərkəzində olmuş, nəinki rus sənətkarlarını, həm də Qərb şairlərini və tədqiqatçılarını özünə cəlb etmiş, müxtəlif dövrlərdə müxtəlif xalqların sənət adamları bu mövzuda maraqlı əsərlər yaratmışlar. A.Puşkinin “Qurana nəzirə”si (1825) və digər əsərləri, M.Lermontovun “Aşiq Qərib”i (1837) və s., A.Mitskeviçin “Kırım sonetləri” (1825), İ.Hötenin “Qərb-Şərq divanı” (1819), C.Bayronun “Korsar”ı (1814), V.Hüqonun “Şərq motivləri” (1828) və bir sıra digər nümunələr bu qəbildəndir. XX əsrdə də Şərq poeziyası rus şairlərinin diqqət mərkəzində olmuşdur. V.Bryusov, V.İvanov, V.Kuzmin və başqa bu kimi şairlər Şərq mövzusunə xeyli müraciət etmişlər. Digər tərəfdən də, müxtəlif vaxtlarda müxtəlif rus və Avropa şairləri, tanınmış qələm sahibləri Şərq poeziyasından (orijinaldan və ya ikinci dildən) öz dillərinə çoxsaylı tərcümələr etmişlər. Bütün bunlar müxtəlif xalqların sənət adamlarının Şərq poeziyasından, Şərq poetik məktəbindən qidalanmasının bariz göstəricisidir ki, bunun da ən parlaq nümunələrindən biri, XX əsrin ən lirik şairlərindən hesab edilən, Sergey Yeseninın “İran nəğmələri” silsiləsidir.

Yesenin Şərq poeziyası – Firdovsi, Xəyyam, Hafiz, Sədi və digərlərinin yaradıcılığı ilə tanış idi. Adını çəkdiyimiz və çəkmədiyimiz bir sıra şairlərin yaradıcılığı həmin dövrə qədər qismən də olsa, rus dilinə tərcümə edilmişdi. Belə ki, Xəyyamın rübailəri bir neçə dəfə rus dilinə tərcümə olunmuşdur. Şairin 1894-də ilk dəfə rus dilində işıq üzü görən rübailəri, sonralar da bir neçə dəfə (1901, 1911, 1922) daha geniş şəkildə rus oxucularının diqqətinə çatdırılmışdır. 1882-1922-ci illərdə Sədinin “Gülüstən”ı, 1905-1915-ci illərdə Firdovsinin “Şahnamə”si rus dilində işıq üzü görmüşdü. Bundan

bir qədər əvvəlsə, XIX əsrin 60-cı illərində Hafiz və Sədi poeziyasından nümunələr A.Fetin tərcüməsində rus oxucusuna təqdim olunmuşdu. 1916-cı ildə “Persidskie liriki” adlı kitabda²¹ səkkiz Şərq şairi, o cümlədən, Ömər Xəyyam, Xaqani, Sədi, Cəlaləddin Rumi və Hafiz kimi ustad Şərq liriklərinin yaradıcılığından nümunələr rus dilində nəşr olunmuşdur. Yesenin də, heç şübhəsiz ki, bu əsərlərlə və bu kitabla tanış idi. Bu haqda N.Verjbitskinin xatirələrində²² maraqlı məlumatlara rast gəlirik. M.Royzman da Yesenin yuxarıda adını çəkdiyimiz kitabla yaxından tanış olduğunu, bu kitabın hər zaman, o cümlədən, Yesenin Qafqazda olduğu dövrdə onun əlinin altında olduğunu, kitabı, demək olar ki, əzbərdən bildiyini, ümumiyyətlə, hələ Şərq mövzusunda müraciət etməzdən, “İran nəğmələri”ni yazmadan xeyli əvvəl və o illərdə şairin Şərqlə, Şərq poeziyası ilə dərindən maraqlandığını, Şərq həyatını yaxşı bilən insanlarla, Şərqin biliciləri ilə söhbətlər etdiyini, yuxarıda adı çəkilən kitabda olan və digər Şərq şairlərinin əsərlərini ərəb, fars dillərindən tərcümədə oxuduğunu yazır. O, həmçinin, qeyd edir ki, Yesenin, ümumiyyətlə, nə haqda yazırdısa, o haqda çox oxuyur və mövzunu dərindən öyrənirdi²³.

Yesenini Şərqə çəkən başqa bir məqam da vardır. Belə ki, o illərdə şair bədbin “Kabak Moskvası” dövründən uzaqlaşdıqca, “qəlbənin yaralarını sağaltmaq üçün” sanki bir könül rahatlığı axtarır, sərbəst yaradıcılıq üçün meydan arayırdı. Məhz elə buna görə də, axtardığını Şərqdə (Azərbaycanda) tapan Yesenin “İran nəğmələri” silsiləsini «Улеглась моя былая рана / Пьяный бред не гложет сердце мне» misraları ilə başlamış, buraya qüssədən deyil, məhz taleyində rahatlıq axtardığı üçün gəldiyini, “Bosforda heç zaman olmamışam mən” şeirində, «Я сюда приехал не от скуки / Я давно ищу в судьбе покоя» deyərək ifadə etmişdi.

“İran nəğmələri” silsiləsinin meydana gəlməsində, Yesenin bütün varlığı ilə İrana – “sirli poeziya adasına” (Zinin S.) can atma-

²¹ Персидские лирики. X – XV вв. / Из персидского языка перевел акад. Ф.Корш // – Москва: Издание «М. и С. Сабашниковых», – 1916. – 126 с.

²² Вержбицкий, Н. Встречи с Есениным: воспоминания / Н.Вержбицкий. – Тбилиси: Заря Востока, – 1961. – с. 51.

²³ Ройзман, М. Все, что помню о Есенине / М.Ройзман. – Москва: Советская Россия, – 1973. – с. 74-75.

sında, Şərqə xüsusi rəğbət və sevgisinin onun yaradıcılığına öz uğur möhürünü vurmasında şairin hələ 1921-ci ilin mayında Türkünstanda – Daşkənddə, Səmərqənddə olduğu dövrdə, ilk dəfə Şərq həyatı, Şərq memarlıq sənəti, Şərq ənənələri, Şərq mədəniyyəti ilə yaxından tanış olmasının rolu da qeyd edilməlidir .

Qeyd etdiklərimizlə bərabər, bu paraqrafda silsiləyə daxil olan bir sıra şeirlərin yaranma tarixçəsi ilə bağlı maraqlı məqamlara toxunulur, müxtəlif vaxtlarda – şairin sağlığında və ölümündən sonra şeirlərin düzülüş meyarlarının müəyyən məqamlarda bir-birindən fərqləndiyi aşkar edilir, həmçinin bəzi mənbələrdə²⁴ “İran nəğmələri”nin 15 deyil, 16 şeirdən ibarət olması ilə bağlı fikirlərə aydınlıq gətirilir.

“İran nəğmələri”ndə qadın obrazları və silsilənin baş qəhrəmanı” adlanan ikinci paraqrafda bu silsilədə rast gəlinən qadın obrazlarının və silsilənin baş qəhrəmanının kimliyi aydınlaşdırılır. Yeseninin “İran nəğmələri”ndə dörd qadın adı çəkilir: Lalə (Lala), Şaqanə, Şəhrizad və Qeliya. Bu obrazlardan bəzilərinin kimliyi məlum olsa da, bəziləri ilə bağlı fikirlər kifayət qədər müxtəlifdir.

“İran nəğmələri”ndə rast gəlinən ilk qadın adı Lalədir. Lalə adı silsilənin 3 şeirində çəkilir. Mütəxəssislər bu adın uydurulmuş bir ad olduğunu fakt kimi qəbul etsələr də, belə bir fikir irəli sürülür ki, mümkündür ki, Lalənin proobrazı Yeseninin Bakıda tanış olduğu Yelena Yukeldir. O, Rusiyada anadan olsa da, uşaqlıq dövrünü İranda yaşadığından onu Şərq üslubunda Leyla deyər çağırırdılar. Qeyd edək ki, Yelena Yukelin musiqi bəstələməyi də olub və o, ilk dəfə «Шаганэ, ты моя, Шаганэ!» və «Я спросил сегодня у менялы...» şeirlərinə musiqi də bəstələmişdir. Bu fakt onunla maraqlıdır

²⁴ Xəlilov, Ə. Yesenin və Azərbaycan / Ə.Xəlilov. – Bakı: Gənclik, – 1977. – s. 9, 12, 15; Xəlilov, Ə. Sergey Yesenin: Mərdəkanın qızıl payızı və yazı / Ə.Xəlilov. – Bakı: Azərbaycan, – 1996. – s. 73; Вайнштейн, М. О времени и месте создания «Персидских мотивов» С.А. Есенина // – Москва: Научные доклады высшей школы. Филологические науки, – 1962. №2, – с. 186, 193; Турабов, С. Есенин в Азербайджане // – Баку: Литературный Азербайджан, – 1959. №10, – с. 100; Шарифли, Т. «И буйство глаз, и половодье чувств» // – Баку: Литературный Азербайджан, –1974. № 10, – с. 111.

ki, «Я спросил сегодня у менялы...» şeiri, silsilədə, Lalənin adı çəkilən ilk şeirdir.

“İran nəğmələri”ndə rast gəlinən digər bur qadın adı da Qeliyadır. Bu adın proobrazı Yeseninın bakılı dostu P.Çaqinin qızı Rozadır (tam adı Rozaliya). Balaca Roza özünü aktrisa kimi göstərməyi çox sevir və nədənsə, özünü “Qeliya Nikolayevna” adlandırır. Yesenin də, onun xatirinə, Rozanı həmin adla çağırırdı, hətta P.Çaqinə yazdığı məktublarda belə, qızı məhz həmin adla anırdı. “Qeliya Nikolayevna”ya həsr edilmiş «Голубая да веселая страна...» şeirinin üç avtoqrafi mövcuddur. Avtoqraflardan birində Yeseninın “Əziz Qeliya Nikolayevna, bu, həddindən artıq qiymətli dir. Nə vaxt mənim qızımı görsəniz, bunu ona verin. S.E.” məzmununda qeydi vardır. Şairin bu arzusunu Yesenin haqqında “Balaxanı mayı” povestinin müəllifi Hüseyn Nəcəfov həyata keçirmişdir. O, «История рукописи Есенина» adlı bir məqaləsində həmin avtoqrafi Yeseninın, o vaxt Daşkənddə yaşayan, qızı Tatyana Sergeevnaya necə çatdırılmasından söhbət açır²⁵.

Bu paraqrafda “İran nəğmələri”nin baş qəhrəmanı Şaqanenin kimliyi ilə bağlı məsələyə də xeyli geniş yer verilmişdir. Burada silsilənin baş qəhrəmanının kimliyi ilə bağlı məsələnin tarixçəsinə nəzər salınır, bu günə qədər mövcud olan bütün versiyalar araşdırılır, müqayisə edilir, erməniəsilli Batum müəlliməsi Şaqanenin heç bir əsas və lüzum olmadan, azərbaycanlaşdırılması cəhdinə ciddi münasibət bildirilir, tədqiqatçı-müəllif mövqeyi ortaya qoyulur. Qeyd edilir ki, necə olursa-olsun, tarixi fakt və hadisələrin (özü də ilk baxışdan guya vacib görünən, əslində isə heç bir mühüm məna kəsb etməyən!) saxtalaşdırılmasına heç vaxt göz yummaq olmaz və bu, tədqiqatçı obyektivliyi və müəllif məsuliyyəti ilə birbaşa bağlı məsələdir. Heç nəyə əsaslanmayan, sensasiya xarakterli versiyaların ortaya atılmasına nə Azərbaycan xalqının, nə Azərbaycan ədəbiyyatının, nə də Azərbaycan mədəniyyətinin ehtiyacı yoxdur.

II fəslin son paraqrafı **“İran nəğmələri”nin bədii-estetik xüsusiyyətləri və onların tərcümədə saxlanması** adlanır.

²⁵ Наджафов, Г. История рукописи Есенина // Бакинский рабочий. – 1988, 22 апреля. – с. 3.

“İran nəğmələri” silsiləsi Yeseninə bir lirik kimi böyük şöhrət qazandırdı. Buna baxmayaraq, silsiləyə münasibət heç də birqiyəmətli olmamış, ayrı-ayrı vaxtlarda silsilə ilə bağlı müxtəlif səpkili, ziddiyətli fikirlər söylənilmişdir. Rus tənqidindən fərqli olaraq, Azərbaycanca silsiləyə münasibət, demək olar ki, daim müsbət olmuş, silsilə Yesenin yaradıcılığının şah əsərlərindən hesab edilmişdir. Odur ki, silsiləyə daxil olan şeirlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsi də hər zaman şairlərimizin maraq dairəsində olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Yesenin poeziyasından tərcümə işi də 1928-ci ildə elə “İran nəğmələri” silsiləsinə müraciətlə başlamışdır. Ümumiyyətlə, həmin dövrdən bu günə qədər Yesenin yaradıcılığına müraciət etmiş 31 mütərcimdən 10-u (Süleyman Rüstəm, Əliğa Kürçaylı, Səyavuş Məmmədzadə, Eyvaz Borçalı, Qoca Xalid, Firuz Mustafa, Günel Mövlud, Rüşət İsayev, Teymur Kərimli, İsxan İsxanlı) Yesenin “İran nəğmələri” silsiləsindən tərcümələr etmişlər. Qeyd olunan tərcümələr bu sətirlərin müəllifinin, 2015-ci ildə işıq üzü görmüş, “Sergey Yesenin. İran nəğmələri”²⁶adlı kitabında Azərbaycan oxucularına təqdim edilmişdir.

“İran nəğmələri” silsiləsini, bütünlükdə, ilk dəfə Yesenin anadan olmasının 70 illiyi ərəfəsində, Əliğa Kürçaylı Azərbaycan dilinə çevirmişdir²⁷. Əliğa Kürçaylıdan sonra XX əsrin 80-ci illərində Səyavuş Məmmədzadə²⁸, 2010-cu ildə isə Eyvaz Borçalı, silsiləni tam şəkildə, Azərbaycan oxucularına təqdim etmişlər²⁹. Müxtəlif vaxtlarda silsiləyə müraciət etmiş digər 7 mütərcim isə silsilənin bir sıra şeirlərini dilimizə çevirmişdir. Hansı mütərcimin məqsədə nə dərəcədə nail olması artıq onun bu sahədəki səriştəsindən, təcrübəsindən, tərcümə nəzəriyyəsinə hansı səviyyədə bələd olmasından, yeri

²⁶ İsxanlı, İ. Serqey Yesenin. İran nəğmələri / İ.İsxanlı. – Bakı: Xəzər universiteti, – 2015. – 159 s.

²⁷ Yesenin, S. Şeirlər və poemalar / tərc. ed. Ə. Kürçaylı // – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, – 1965. – s. 95-125.

²⁸ Yesenin, S. “İran nəğmələri” / tərc. ed. S.Məmmədzadə // Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası. – Bakı: Gənclik, – 1987. – s. 331-342.; Yesenin, S. “İran nəğmələri” / tərc. ed. S.Məmmədzadə // – Bakı: Azərbaycan, – 1986. №4, – s. 154-159.

²⁹ Yesenin, S. Fars havaları / tərc. ed. E.Borçalı // – Bakı: Adiloğlu, – 2010. – s. 3-31.

gəldikcə, tərcümə prosesində meydana çıxan konkret çətinliklərin həllində müxtəlif tərcümə priyomlarından istifadə etmək bacarığın-
dan, şairlik ilhamından, poeziya duyumundan, geniş mənada, tərcümə edənin tərcüməçilik ustalığından asılıdır. Nəsr tərcüməsindən fərqli olaraq, poetik tərcümənin xeyli çətinlikləri, bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır ki, bu məqamları mütərcim öz dilində orijinala uyğun yaratmağa borcludur. Bununla bağlı dissertasiyada geniş təhlillər aparılmışdır.

Yesenin poeziyasından tərcümə etmiş mütərcümlərimizin əksəriyyətinin, o cümlədən, “İran nəğmələri”ni tam tərcümə etmiş Ə.Kürçaylı, S.Məmmədzadə və E.Borçalının kifayət qədər orijinal söz ustası və mütərcimlik səriştəsi olmasına baxmayaraq, onların da çevirmələrində xeyli çatışmazlıqların olduğunu, orijinalın ruhuna və məzmununa uyğun olmayan ifadələrdən istifadə edildiyinin, yersiz hərfi tərcüməyə meyil, forma, məzmun, ritm, qafiyə pozuntularının və bir sıra digər mübahisəli məqamların yer aldığına şahidi oluruq.

Bu paraqrafda, “İran nəğmələri” silsiləsinə daxil olan, özünün xüsusi forma və məzmunu ilə digərlərindən seçilən, diqqəti daha çox cəlb edən, eyni zamanda, daha çox mütərcimlər tərəfindən dilimizə çevrilmiş altı şeirinin tərcümələri təhlilə cəlb edilmişdir. Təhlillər zamanı mütərcümlərin diqqət mərkəzində saxlamalı olduğu vacib məqamlardan – orijinala sədaqət, dəqiqlik, adekvatlıq, forma, məzmun, mətnin ruhunun və poeziyasının oxucuya çatdırılması, orijinal müəllifinin fərdi-poetik üslubunun saxlanması, mütərcim məsuliyyəti kimi prinsiplərlə yanaşı, tərcümədə sərbəstlik, yaradıcılıq kimi məsələlər də önə çəkilmiş, Yesenin poeziyasında xüsusi çəkiyə malik xitablardan necə istifadə edilməsi, onların mütərcimlər tərəfindən tərcümələrdə necə verilməsi məsələsinə diqqət yetirilmişdir.

Beləliklə, bu fəsilə, müəyyən edilmişdir ki, “İran nəğmələri” silsiləsinin qələmə alınmasına qədər “Kabak Moskvası” dövrünü yaşayan S.Yesenin həmin illərdə keçirdiyi ağır mənəvi böhran tədricən dəyişməyə başlamış, onun poeziyası həmin mərhələdə məhəbbət mövzusunə vurulmuş faciəvi möhürdən tədricən azad olmuş, yeni ruhla yazıb-yaratmaq eşqi, könül rahatlığı, nikbin poetik əhvalruhiyyə şairin Qafqaz, xüsusilə də, Bakı səfərləri zamanı yazıb-yaratdığı “İran nəğmələri” silsiləsində özünü daha çox biruzə vermişdir.

Sisiləyə daxil olan şeirlərin müxtəlif Azərbaycan mütərcimləri tərəfindən tərcümələri həm orijinala, həm də bir-biri ilə tutuşdurularaq, daha adekvat yanaşma ortaya qoyulmuşdur. “İran nəğmələri” silsiləsinin tərcümələri üzərində apardığımız təhlil və müşahidələr nəticəsində belə qənaətə gəlinmişdir ki, ayrı-ayrı şeirlərin və ya şeirlərdəki müxtəlif məqamların tərcüməsində müxtəlif mütərcimlər fərqlənib müxtəlif maraqlı ifadə vasitələri tapmağa müvəffəq olsalar da, digər mütərcimlərlə müqayisədə, mətni daha adekvat səsləndirmək, tərcümənin köklü məsələlərini daha yaxşı çulğalaşdırmaq, S.Yesenin yaradıcılığını toplu halında Azərbaycan oxucularına ilk dəfə tanıtdıran, istedadlı şair-tərcüməçi Ə.Kürçaylıya müyəssər olmuşdur. Ə.Kürçaylının tərcümələri “İran nəğmələri”ni bütünlükdə və ya qismən dilimizə çevirmiş S.Rüstəm, S.Məmmədzadə, E.Borçalı, F.Mustafa, Q.Xalid və digərlərinin interpretasiyalarından daha yüksəkdə dayanır. Biz bu qənaətə, yalnız tərcümələrin müqayisəli-tipoloji təhlili əsasında deyil, həm də tanınmış tərcümə nəzəriyyəçilərinin, şair və yazıçıların tərcümə sənəti ilə bağlı fikirlərinə, nəzəri-metodoloji arqumentasiyalarına əsaslanaraq gəlmişik.

Dissertasiyanın, iki paragrafdan ibarət, III fəslə **“Sergey Yeseninin ədəbi şəxsiyyəti və yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında”** adlanır. Bu fəsildə Yeseninin ölümündən dərhal sonra Bakı mətbuatında onun haqqında yazılan məqalələr geniş tədqiq edilmiş, şairin sağlığından bu günə qədər Azərbaycan şair və yazıçıları tərəfindən ona həsr edilmiş şeirlər haqqında, eləcə də, Yesenin yaradıcılığının Azərbaycan tədqiqatçıları ilə bağlı ətraflı məlumat verilmiş, bütünlükdə, şairin ədəbi irsinin araşdırılmasında, Azərbaycan tədqiqatçılarının rolu qiymətləndirilmişdir.

“Sergey Yesenin Bakı mətbuatında” adlanan birinci paragrafda Yeseninin ölümündən sonra onun haqqında Bakı mətbuatında dərc olunan materiallar, ölümünün doğurduğu əks-sədalər, eləcə də, azərbaycanlı müəlliflər tərəfindən Yeseninə həsr edilmiş şeirlərlə bağlı məlumatlar verilmiş, araşdırmalar aparılmışdır.

Yeseninin ölümü haqqında verilən rəsmi məlumata görə, 1925-ci il dekabrın 27-dən 28-nə keçən gecə o, Leninqradın “Anqleter” otelində özünü asaraq intihar etmişdir. Uzun illər Yeseninin intihar etməsi fakt kimi qəbul edilsə də, 80-ci illərin sonuna yaxın şairin ölü-

mü ilə bağlı yeni fikirlər ortaya çıxmağa başladı. Müxtəlif qəzet və jurnallarda Yesenin ölümünün yeni versiyası – onun əvvəlcə qətlə yetirilməsi və sonradan asılması ilə bağlı çoxsaylı fikirlər yayıldı. Artıq Rusiyada ən çox müzakirə olunan mövzulardan biri Yesenin ölümü ilə bağlı idi. Bir-birinin ardınca bu mövzuya həsr edilmiş müəllif araşdırmaları aparılır, məqalələr dərc etdirilirdi. Məsələ o yerə çatdı ki, fikirlərini tam isbat etməyə hazır olduqlarını hesab edən, bir sıra müəlliflər, hətta, ölkə Prezidentinə müraciət edərək, bu məsələnin ciddi araşdırılmasını tələb edirdilər.

Bütün bu məsələlərə son qoymaq məqsədilə, 1989-cu ildə SSRİ Yazıçılar İttifaqının təşəbbüsü ilə SSRİ EA-nın M.Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutu nəzdində xüsusi Komitə – Ümumittifaq Yesenin Komitəsi və komitə nəzdində Yesenin ölümünün səbəblərini araşdıran komissiya yaradıldı. Komissiyanın verdiyi son qərarda bu sensasiyaların heç bir əsasının olmadığı qənaətinə gəlinə də, böyük şairin müəmmalı ölümü ətrafında dolanışan fikirlər, söz-söhbət hələ də səngimək bilmir.

Yesenin dünyasını dəyişəndən sonra Bakı mətbuatında, onun həyatı ilə bağlı, ilk yazılar dekabr ayının 30-da “Бакинский рабочий” və “Труд” qəzetlərində³⁰ dərc edilmişdi. Yazıların hamısında şairin ölümü rəsmi yayılmış versiyaya uyğun bir fakt kimi qəbul edilmiş və yalnız bundan sonra onun faciəli ölümünün səbəbləri haqqında müəyyən fikirlər irəli sürülmüşdür. Bu yazılardan başqa həmin günlərdə, Bakı mətbuatında daha bir neçə yazıya rast gəlinir. Şairin ölümü ilə bağlı keçirilən tədbirlərdə çıxış edən bir sıra müəlliflər Yesenin faciəli ölümü ilə bağlı fikirlərini söyləyir, təəssüflərini dilə gətirir, onun poeziyasının təkrarolunmazlığından söhbət açır, onu müasir dövrün ən istedadlı şairlərindən biri kimi qiymətləndirir, onun ölümünün rus poeziyası, ümumilikdə poetik söz sənəti üçün yeri doldurula bilməyəcək bir itki olduğunu qeyd edirdilər. Şairin müasirlərindən biri – professor Selixanoviç onun

³⁰ Камский, М. Сергей Есенин // Труд. – 1925, 30 декабря. – с. 6.; Пессимист. Песня // Бакинский рабочий. – 1925, 30 декабря. – с. 4.; Трагическая смерть Сергея Есенина // Бакинский рабочий. – 1925, 30 декабря. – с. 2.; Яковлев, А. Есенин // Бакинский рабочий. – 1925, 30 декабря. – с.4.

ölümünün səbəbi ilə bağlı daha cürətli fikirlər irəli sürür, bu faciənin baş verməsində hakimiyyəti və ictimaiyyəti qınayır, onlar tərəfindən gənc ədəbiyyat nümayəndələrinə kifayət qədər diqqətin olmamasından şikayətlənirdi³¹.

Yeseninın faciəvi ölümünü, əsərlərinin ən çox dərc olunduğu, “Бакинский рабочий” qəzetinin işçiləri də əvəzsiz itki hesab etmişdilər. Qəzetin 30 dekabr tarixli sayında nekroloq çap olunmuş, 1 yanvar 1926-cı ildə qəzetin redaksiyasında hüzn mərasimi təşkil olunmuşdur. Yanvarın 4-də “Бакинский рабочий” qəzeti kollektivinin təşəbbüsü ilə, Bakı Fəhlə Teatrında, Yeseninın xatirəsinə həsr olunmuş matəm gecəsi təşkil edilmiş, 1926-cı ilin 1 martında Maarif Evinə Yeseninın yaradıcılığı ilə bağlı disput keçirilmişdir.

1926-cı il sentyabrın 24-də “Труд” qəzetində S.Mazyavı adlı müəllifin A.Kruçyonıxın, Moskvada öz nəşriyyatında çapdan çıxan, bir kitabına reseziyası dərc olunmuşdur. Müəllif burada A.Kruçyonıxın Yeseninlə, onun yaradıcılığı ilə bağlı fikirlərinə etiraz etmiş, Yeseninə, onun yaradıcılığına kölgə salmaq cəhdlərinin heç bir nəticə verməyəcəyini vurğulamış, Yesenin kimi böyük bir şairə, böhtan və uydurmalardan uzaq, ciddi və obyektiv münasibətin olması vacibliyini dilə gətirmiş, yalnız A.Kruçyonıx kimi, “səthi, allahından qorxmayan, ədəbsiz bir tənqidçinin” Yeseninə belə böhtan ata biləcəyini qeyd edərək, bu qərəzli, əsassız, yersiz, boş fikirləri qətiyyətlə rədd etmişdir³².

Bundan sonra, demək olar ki, SSRİ-nin dağılmasına qədər olan uzun bir müddətdə, Bakı mətbuatında Yeseninın ölümü ilə əlaqədar heç bir yazıya rast gəlinmir. Yalnız XX əsrin 80-ci illərinin sonuna yaxın, Rusiya mətbuatında Yeseninın ölümünün yeni versiyaları haqqında fikirlər yayıldıqdan sonra, Bakı mətbuatında da bu mövzu ətrafında mübahisələr başlamış, şairin ölümü ilə bağlı bir-birini diametral şəkildə təkzib edən fikirlər səsləndirilmişdir.

³¹ Памяти Сергея Есенина. Траурный вечер // Труд. – 1926, 6 января. – с. 2.; Траурный вечер памяти Сергея Есенина // Бакинский рабочий. – 1926, 6 января. – с. 5.

³² Мазявий, С. Лики Есенина // Труд. – 1926, 24 сентября. – с. 3.

Yeseninın ölümünün rəsmi versiyası ilə razılaşmayanların cəbhəsinə başçılıq edən E.Xıstalovun, 1989-cu ildə “Бакинский рабочий” qəzetində dərc etdirdiyi bir məqaləsi³³ ilə başlayan bu mübahisəyə, Yeseninın Bakı həyatının araşdırıcılarından biri Q.Şipulina “Özəl tədqiqata lüzum varmı?” adlı məqaləsi³⁴ ilə cavab verir. Həmin dövrdə Q.Şipulinanın adı çəkilən məqaləsindən başqa mətbuatda, bu məsələ ilə bağlı, heç bir digər yazıya rast gəlmirik. Təxminən 10 ay sonra, Q.Şipulina yenidən məsələyə qayıdır və “Литературный Азербайджан” jurnalında “S.A.Yeseninın ölümü haqqında miflər” adlı məqalə³⁵ ilə çıxış edir. Məqalədə Yeseninın ölümündən dərhal sonra işıq üzü görmüş xatirələrə istinad edilir və şairin ölümünün, daha doğrusu, özünü öldürməsinin təbii olduğuna əminlik ifadə edilir.

Beləliklə, Sergey Yeseninın ölümündən dərhal sonra, 1925-ci ilin sonu və 1926-cı ildə Bakı mətbuatında dərc olunmuş yazılarda, istisnasız olaraq, böyük şairin intihar etməsi fakt olaraq qəbul edilirdi. Əslində, həmin dövrdə Yeseninın ölümü ilə bağlı hər hansı bir sensasiyalı fikrin söylənə bilməsi ağılabatan da deyil. Odur ki, yazıların hamısında şairin ölümü rəsmi yayılmış versiyaya uyğun qəbul edilmiş və onun intihar etməsinin səbəbləri haqqında müəyyən fikirlər irəli sürülmüşdür.

Qeyd olunanlardan başqa, bu paragrafda azərbaycanlı müəlliflər tərəfindən Yeseninə həsr edilmiş şeirlər haqqında ayrıca məlumat verilmiş, tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Yeseninə həsr edilmiş ilk şeirin müəllifi, indiyə qədər qəbul edildiyi kimi, S.Rüstəm yox, Ə.Nazim olmuşdur. Onun “Sergey Yesenin” adlı şeiri, Yeseninın ölümündən dərhal sonra, “Maarif və mədəniyyət” jurnalının 1926-cı il yanvar nömrəsində

³³ Хлысталов, Э. Как погиб Сергей Есенин? // Бакинский рабочий. – 1989, 25 ноября. – с. 4.

³⁴ Шипулина, Г. Уместно ли тут частное расследование? // Бакинский рабочий». – 1990, 13 января. – с. 4.

³⁵ Шипулина, Г. Мифы о смерти С.А.Есенина // – Баку: Литературный Азербайджан, – 1990. №11, – с. 107-118.

dərc edilmişdir³⁶. Tədqiqat nəticəsində bu da müəyyən edilmişdir ki, indiyə qədər Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında heç bir rus şairinə müxtəlif şairlər, yazıçılar, sadə poeziyasevərlər tərəfindən bu qədər şeirlər həsr edilməmişdir. Belə ki, 1926-cı ildə Ə.Nazim və S.Rüstəmdən başlayaraq, sonrakı illər ərzində tanınmış Azərbaycan şairləri M.Rahim, R.Zəka, F.Qoca, Ə.Kürçaylı, O.Rza, S.Məmmədzadə, R.Rövşən, N.Xəzri də daxil olmaqla, 50-ə yaxın şair Yeseninə, Azərbaycan və rus dillərində, şeirlər həsr etmişlər.

Dissertasiyanın III fəslinin, **“Sergey Yesenin yaradıcılığının Azərbaycan tədqiqatçıları”** adlanan, ikinci paragrafında bu günə qədər Yesenin yaradıcılığına müraciət etmiş, onun həyat və yaradıcılığının müxtəlif aspektlərini tədqiq etmiş Azərbaycan araşdırıcıları haqqında ümumi məlumatlar verilmiş, böyük rus şairinin bütünlükdə ədəbi irsinin araşdırılmasında Azərbaycan tədqiqatçılarının rolu qiymətləndirilmişdir

Yesenin Azərbaycanı ilk gəlişindən bir əsr ötməsinə baxmayaraq, onun Bakı həyatı ilə bağlı yeni məlumatlar, yeni faktlar, yeni xatirələr bu gün də tapılmaqdadır. Onun yaradıcılığı ilə bağlı yeni-yeni araşdırmalar aparılır, monoqrafiyalar nəşr etdirilir, şeirləri şairlərimiz tərəfindən sevə-sevə dilimizə çevrilir, bəstəkarlarımız tərəfindən onun şeirlərinə musiqilər bəstələnir, ona yeni-yeni şeirlər həsr edilir, rəssamlarımız, heykəltəraşlarımız, xalça ustalarımız və digər sənət adamlarımız müxtəlif janrlarda öz əsərlərində şairin unudulmaz obrazını yaradırlar. Bütün bunlar Azərbaycan ictimaiyyətinin, poeziyasevərlərin, Azərbaycan yaradıcı şəxslərinin, şair və yazıçılarının rus şairinə, onun yaradıcılığına və şəxsiyyətinə olan sevgi və marağının bariz nümunəsidir.

Yesenin hələ sağlığında və ölümündən sonra, təxminən iki il ərzində, onun bir sıra müasirləri – M.Danilov, Pessimist, Y.Qurviç, A.Selixanoviç, Tsiklop, M.Kamski və digəriləri şairin yaradıcılığı ilə bağlı Bakı mətbuatı səhifələrində, xüsusən də, “Бакинский рабочий” və “Труд” qəzetlərində, yazılarla çıxış etmişlər.

³⁶ Nazim, Ə. Sergey Yesenin (şair) // Bakı: Maarif və mədəniyyət [əski əlifba ilə], – 1926. №1, – s. 7.

Bundan sonra, uzun müddət ərzində Bakı mətbuatında Yeseninlə bağlı heç bir yazıya rast gəlinmir. Bu susqunluq 50-ci illərin ortalarında pozulur. 1956-cı ildə “Бакинский рабочий” qəzetində Yeseninə həsr edilmiş bir tədbir haqqında məlumat verilir³⁷, iki il sonra A.Loqvinenko, “Молодежь Азербайджана” qəzetində, “İran nəğmələri”nin əsas qəhrəmanı Şaqanenin şəxsiyyəti ilə bağlı məlumatı özündə əks etdirən bir yazı dərc etdirir³⁸. Bundan bir il sonra, 1959-cu ildə, Yesenin Bakı dövrünün araşdırılmasında özünəməxsus yeri olan, S.Turabov Yeseninlə, onun Bakı həyatı ilə bağlı ilk məqaləsini³⁹ dərc etdirir və bununla da, Yeseninə məqalə həsr etmiş ilk azərbaycanlı tədqiqatçı kimi, tarixə düşür.

XX əsrin 60-cı illərində, Yesenin anadan olmasının 70 illiyi ərəfəsində və ondan sonra Azərbaycan tədqiqatçılarının şairin həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş xeyli sayda yazılarına rast gəlirik. Bunlar, əsasən, Yesenin bəzi müasirlərinin xatirələri, eləcə də, Azərbaycan və Rusiya mətbuatında, Azərbaycan və rus dillərində, dərc olunmuş müxtəlif qəzet və jurnal məqalələrindən ibarətdir. Yesenin yaradıcılığının Bakı dövründən bəhs edən çoxsaylı elə qəzet məqalələri vardır ki, orada nəinki Yesenin Bakı həyatı, onun yaradıcılığının Bakı dövrü ilə bağlı, hətta ümumi yaradıcılığı ilə bağlı bəzi iri həcmli məqalələrdə olduğundan daha çox, vacib, maraqlı məlumatlarla rastlaşırıq. Belə yazılar müxtəlif illərdə, əsas etibarilə, şairin yubiley günləri ərəfəsində dərc olunmuşdur. Bu günə qədər Bakı mətbuatı səhifələrində rus və Azərbaycan dillərində S.Yeseninə həsr olunmuş 300-dən çox qəzet materiallarından 100-ə yaxını “Бакинский рабочий” qəzetində işıq üzü görmüşdür. Qeyd edək ki, “Бакинский рабочий” qəzetindəki bu materiallardan 16-sı (8 məqalə və 8 elan) Yesenin sağlığında, qalanları isə onun ölümündən sonra dərc edilmişdir. Ümumilikdə, Yesenin sağlığında Bakı mətbuatında onun haqqında 24 material (13 məqalə və 11 elan) çap olunmuşdur.

³⁷ Вечер, посвященный Сергею Есенину // Бакинский рабочий. – 1956, 6 октября. – с. 3.

³⁸ Логвиненко, А. У героини стихов Есенина // Молодежь Азербайджана. – 1958, 10 сентября. – с. 3.

³⁹ Турабов, С. Есенин в Азербайджане // – Баку: Литературный Азербайджан, – 1959. №10, – с. 99-102.

Bunlardan 16-sı “Бакинский рабочий” qəzetində, 5 məqalə və 3 elan olmaqla, cəmi 8 material isə “Труд” qəzetində çap olunmuşdur.

“Бакинский рабочий” qəzetindən fərqli olaraq, “Труд” qəzetində Yeseninə, onun yaradıcılığına münasibət birmənalı olmamışdır. Bu qəzetin bəzi əməkdaşları, o cümlədən, M.Kamski və Tsiklop bəzən Yeseninın yardıcılığı, onun şəxsiyyəti ilə bağlı kobud ifadələrlə dolu, qərəzli mövqə ortaya qoymuş, yazılar dərc etdirmişlər⁴⁰.

“Бакинский рабочий” qəzetindən sonra Yesenin yaradıcılığına geniş yer verən mətbu orqan “Bakı” (“Baku”) qəzetidir. Burada nəşr olunmuş 70-ə yaxın materialdan təxminən 50-si rus, digəriləri Azərbaycan dilində yazılardır. S.Yeseninə həsr olunmuş Azərbaycan dilində materiallar isə ən çox “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində verilmişdir (təxminən 50). Yeseninə həsr edilmiş Bakı mətbuatındakı yazılar yuxarıda adı çəkilən qəzetlərdən başqa həm də “Azərbaycan”, “Xalq”, “Kommunist”, “Elm”, “Ədəbiyyat”, “Bizim lider”, “Bizim fakt”, “Yeni dövr”, “Yeni Azərbaycan”, “Alma”, “Vətən fədailəri”, “Kredo”, “Bütöv Azərbaycan”, “525-ci qəzet”, “Günay”, “Azərbaycan müəllimi”, “Elimiz-Günümüz”, “Azərbaycan gəncləri”, “Şərq qarısı”, “Азербайджанские известия”, “Вестник”, “Вышка”, “Известия” və bir sıra digər qəzetlərdə də çap edilmişdir.

Yeseninın yaradıcılığı ilə bağlı Bakı mətbuatında işıq üzü görmüş çoxsaylı qəzet məqalələrinin müəllifləri arasında M.Araz, N.Həsənzadə, N.Xəzri, Ə.Kürçaylı, C.Novruz, N.Kəsəmənli və bir sıra digər tanınmış Azərbaycan şair və yazıçıların adlarını göstərmək olar. Heç şübhəsiz, Yesenin şəxsiyyətinə və yaradıcılığına olan böyük maraq və sevgini nəzərə alsaq, Azərbaycanda bundan sonra da dərc olunan qəzetlərdə ona həsr edilmiş yazıların sayı gündən-günə artacaqdır. Sergey Yesenin yaradıcılığı, onun həyatının Bakı dövrü, yuxarıda adları çəkilən müəlliflərlə yanaşı, bir sıra Azərbaycan tədqiqatçıları – H.Babayev, M.Arif, S.Lukyanova, B.Nəbiyev, V.Devitt, S.Solojenkina, S.Turabov, Ə.Xəlilov, S.Əsədullayev, Ş.Qurbanov, T.Şərifli, N.Tağısoy, P.Məmmədova, Y.Quluzadə, R.Novruzov,

⁴⁰ Камский, М. Наши о Есенине // Труд. – 1924, 8 октября. – с. 3.; Циклоп. Бакинский день. Поэт Есенин среди студенчества // Труд. – 1924, 5 октября. с. 4.

Y.Qasımova, S.Məmmədov, A.Tağıyeva, Z.Vəliyeva, K.Mahmudova, A.Fərziyeva, H.Orucov, E.Rəhimova, Q.Şipulina, Ş.Mahmudova, G.Qurbanova və başqaları tərəfindən öyrənilmişdir. Bu və digər müəlliflər böyük şairin yaradıcılığının yalnız Bakı dövrü deyil, həm də onun ümumi yaradıcılığı haqqında məqalələr dərc etdirmiş, kitablar, monoqrafiyalar yazmış, dissertasiya işləri müdafiə etmişlər. Bununla yanaşı, yuxarıda göstərilən müəlliflərdən S.Turabov, P.Məmmədova, Ə.Xəlilov və xüsusən də Q.Şipulinanın Yesenin yaradıcılığını daha geniş və daha sistemli şəkildə araşdırdıqlarını qeyd etmək lazımdır.

Beləliklə, tədqiqatın bu fəslində müəyyən olunmuşdur ki, Yesenin yaradıcılığının Azərbaycan araşdırıcıları şairin həyat və yaradıcılığı, xüsusən də, onun yaradıcılığının Bakı dövrü ilə bağlı çoxsaylı tədqiqat əsərləri, məqalələr, kitablar yazmış, bir neçə dissertasiya işi müdafiə etməklə, yeseninşünaslığa öz töhfələrini vermiş və bu gün də verməkdədirlər. Yesenin ümumi yaradıcılığını onun Bakı dövrü olmadan təsəvvür etmək mümkün olmadığı kimi, şairin yaradıcılığının ətraflı öyrənilməsi prosesini də Azərbaycan tədqiqatçılarının əsərləri olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Elə buna görə də, bu rus şairinin, yaradıcılığının ən məhsuldar və maraqlı dövrü olan Bakı dövrü onun ədəbi-poetik irsində öz yeni və dolğun əksini tapmalıdır və buna nail olunması bu gün Azərbaycan yeseninşünaslığı qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdəndir.

Dissertasiyanın, üç paragrafdan ibarət olan, IV fəslı **“Sergey Yesenin poeziyası və Azərbaycan tərcüməçilik məktəbi”** adlanır. Bu fəsildə böyük rus şairinin əsərlərinin Azərbaycan tərcümələrinin tarixinə, nəzəri və praktik aspektlərinə geniş nəzər salınmış, Yesenin dilimizə tərcümə edilmiş əsərlərinin tam siyahısı müəyyənləşdirilmiş, tərcümələrin keyfiyyəti araşdırılmışdır. Burada “Əlvida, Bakı!” və “Əlvida, ey dostum, əlvida artıq!” şeirlərinin Azərbaycan dilində, bu günə mövcud olan bütün tərcümə variantları müqayisəli aspektdə incələnmiş və təhlilə cəlb edilmişdir. Təhlillər aparılarkən, qarşılaşdırıcı-müqayisəli metoddan istifadə edilməklə yanaşı, həm də Azərbaycan, rus və digər xalqların tərcümə nəzəriyyəçilərinin əsərlərinə, nəzəri müddəalarına müraciət edilmiş, orijinalda yer almış milli kolorit, fərdi üslub, poetik vüsət, söz və ifadə, məzmun, sətri uyğun-

luq, mahiyyət uyğunluğu və s. məsələlər diqqət mərkəzində dayanmışdır.

“Sergey Yeseninın əsərlərinin Azərbaycan tərcümələri: tarixi, nəzəri və praktik aspektlər” adlanan birinci paragrafda böyük rus şairinin sağlığından bu günə qədər Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş əsərləri ilə bağlı tədqiqat aparılmış, əsərlərin siyahısı müəyyənləşdirilmiş, Yesenin yaradıcılığına müraciət etmiş Azərbaycan mütərcimləri haqqında ətraflı məlumat verilmişdir.

Tərcüməçi kimi, Azərbaycanda ilk dəfə Yesenin yaradıcılığına Süleyman Rüstəm müraciət etmişdir. O, 1928-ci ildə Yeseninın “İran nəğmələri” silsiləsindən olan «В Хорассане есть такие двери...» şeirini Azərbaycan dilinə çevirmişdir. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, S.Rüstəmdən sonra daha 30 tərcüməçi – Ələkbər Ziyatay, İsmayıl Soltan, Ş.Sadiq, Rəfiq Zəka, Əliağa Kürçaylı, Anar, Əhməd Cəmil, Murad Qudyalçaylı, Nüsrət Kəsəmənli, Tofiq Bayram, Səyavuş Məmmədzadə, Mahir Qarayev, Qoca Xalid, Kamal Abdulla, Ramiz Rövşən, Hamlet İ saxanlı, Knyaz Aslan, Səlim Babullaoğlu, Zahir Əzəmət, Firuz Mustafa, Eldar Nəsilbli Sibirel, Eyvaz Borçalı, Günel Mövlud, Giya Paçxataşvili, Fikrət Qoca, Əli Rza Xələfli, Rüfət İsayev, Teymur Kərimli, Əlizadə Nuri və İ saxan İ saxanlı müxtəlif vaxtlarda öz qələmlərini Yeseninın şeirlərinin azərbaycana tərcüməsi üzərində sınamışlar.

S.Yeseninın şeirləri arasında Azərbaycan dilinə ən çox tərcümə olunanları “Əlvida, ey dostum, əlvida artıq” və «Əlvida, Bakı!» şeirləridir. “Əlvida, ey dostum, əlvida artıq” 16, «Əlvida, Bakı!» isə 13 mütərcim tərəfindən tərcümə edilmişdir. “Əlvida, ey dostum, əlvida artıq” şeirinin ilk tərcüməsini Ş.Sadiq 1959-cu ildə, «Əlvida, Bakı!» şeirini isə Ə.Ziyatay 1955-ci ildə dilimizdə səsləndirmişdir. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, bu günə qədər 31 poetik fikir sahiblərimizin, mütərcim kimi, Yesenin yaradıcılığına müraciəti təsadüfi xarakter daşımamışdır. Əksinə, onun yaradıcılığı şairlərimizin nəinki tərcümə sənətinə yiyələnməsində, həm də onların orijinal yaradıcılığının inkişafında, Azərbaycan tərcümə məktəbinin formalaşmasında və inkişafında nəzərəcarpacaq dərəcədə rol oynamışdır. Böyük rus şairinin 124 əsərinin bu günə 248 tərcümə variantının

mövcud olması Azərbaycanda Yesenin poeziyasına marağın kifayət qədər yüksək olduğunun bariz göstəricisidir.

Yuxarıda adları çəkilən mütərcimlər arasında Yesenin yaradıcılığına ən çox müraciət edən Əliğa Kürçaylıdır. O, ilk dəfə 1965-ci ildə Yesenin anadan olmasının 70 illiyi münasibətilə, onun şeirlərini Azərbaycan dilinə tərcümə edərək, ayrıca kitab şəklində nəşr etdirmişdir⁴¹. Sonralar Əliğa Kürçaylı tərcümələri üzərində yenidən işləyərək, digər tərcümələrini də əlavə etməklə, həmin kitabı daha iki dəfə nəşr etdirmişdir⁴². Əliğa Kürçaylı Yesenin Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş 124 əsərindən 108-ni tərcümə etmiş və bu 108 şeirdən 61-nin yeganə tərcüməçisidir.

IV fəslin ikinci paragrafı **“Əlvida, Bakı!” şeiri və onun Azərbaycan dilinə tərcümələrində milli və yerli koloritin saxlanması”** adlanır.

Yesenin «Əlvida, Bakı!» şeiri onun Bakını tərk etdiyi gün – 1925-ci il mayın 25-də “Бакинский рабочий” qəzetinin 115-ci sayında dərc edilmişdi. “Əlvida, Bakı!” şeiri “Əlvida, ey dostum, əlvida artıq” şeirindən sonra Yesenin Azərbaycan dilinə sayca ən çox tərcümə edilən ikinci şeiridir. Bu şeir 13 müəllif – Ələkbər Ziyatay (1955), Rəfiq Zəka (1964), Əhməd Cəmil (1974), Əliğa Kürçaylı (1975), Səlim Babullaoglu (1991) Knyaz Aslan (2005), Firuz Mustafa (2005), Eldar Nəsbli Sibirel (2006), İsaxan İsaxanlı (2009), Hamlet İsaxanlı (2010), Eyvaz Borçalı (2010), Rüfət İsayev (2013) və Əlizadə Nuri (2016) tərəfindən tərcümə edilmişdir. “Əlvida, Bakı!” şeirinə Azərbaycan mütərcimlərinin çoxsaylı müraciəti yalnız bu şeirin populyarlığından deyil, həm də şeirdəki səmimilikdən, axıcılıqdan, müəllifin buradakı saxta olmayan qəlb çırpıntılarından, onun Bakı ilə bağlı emosional halından və təbii ki, böyük rus şairinin Bakıya olan sevgi dolu münasibətindən irəli gəlir.

⁴¹ Yesenin, S. Şeirlər və poemalar / tərc. ed. Ə. Kürçaylı // – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, – 1965. – 183 s.

⁴² Yesenin, S. Qadına məktub. Şeirlər və poema / tərc. ed. Ə. Kürçaylı // – Bakı: Gənclik, – 1970. – 127 s.; Yesenin, S. Şeirlər və poemalar / tərc. ed. Ə. Kürçaylı // – Bakı: Azərənşr, – 1975. – 253 s.

Göründüyü kimi, “Əlvida, Bakı!” şeirinin tərcümələri zaman kəsiyi baxımından, təxminən, 60 illik bir dövrü (ilk tərcümə – 1955, son tərcümə – 2016) əhatə edir. İlk 4 tərcümə 20 il müddətində (1955-1975) edilsə də, bundan sonra 30 illik bir dövrdə (1975-2005), yalnız bir mütərcim – S.Babullaoğlu istisna olmaqla, ona müraciət edən olmamışdır. Nəhayət, 2005-ci ildən etibarən, Yeseninin anadan olmasının 110, 115 və 120 illiyi ərəfəsində onun poeziyasına maraq göstərən bir sıra mütərcimlər şairin çoxsaylı şeirlərini, o cümlədən, “Əlvida, Bakı!” şeirini tərcümə etmişlər. Şeirin mövcud 13 tərcüməsindən 6-sı (Ə.Ziyatay, Ə.Cəmil, Ə.Kürçaylı, E.N.Sibirel, H.İsaxanlı, E.Borçalı) 14 hecalı, 4-ü (K.Aslan, F.Mustafa, R.İsayev, Ə.Nuri) 11 hecalı, 1-i (İ.İsaxanlı) 16 hecalı misralarla, 1-i (R.Zəka) əruz, 1-i isə (S.Babullaoğlu) sərbəst vəzndə tərcümə edilmişdir.

Bu paraqrafda bütün tərcümələr təhlilə cəlb edilmiş, həm orijinala, həm də öz aralarında qarşılıqlı müqayisələr aparılmışdır. Apardığımız təhlillər və bu tərcümələrlə bağlı digər mütəxəssislərin fikirləri onu deməyə əsas verir ki, “Əlvida, Bakı!” şeirinin tərcüməsində 14 hecalı (və ya daha çox hecalı) misralar daha düzgün seçimdir, şeirin ruhuna daha uyğundur. Məhz bu halda şeirdəki ürək yanğısı, ayrılıq kədəri daha dəqiq, daha təsirli və daha şairanə verilə bilər. 11 hecalı tərcümələrdə isə bütün bu məqamları səmərəli vermək olmur, sanki, bir “darlıq” hiss olunur, “heca çatışmazlığı”, “söz çatışmazlığı” problemi yaranır. Biz bu fikri şeirin bu günə məlum olan tərcümə variantlarını dərinlən araşdıraraq söyləyirik. Təhlilə cəlb edilən tərcümələrin hər birində güclü və zəif məqamlara rast gəlinə də, fikrimizcə, 14 hecalı tərcümələrdən Ə.Ziyatay, Ə.Cəmil və Ə.Kürçaylının tərcümələri, 11 hecalı tərcümələrdən isə K.Aslanın tərcüməsi orijinala daha yaxın olmaqla, daha ürəyətımlıdır. Fərqləndirdiyimiz bu tərcümələrdən üçü (Ə.Ziyatay, Ə.Cəmil, Ə.Kürçaylı) müxtəlif vaxtlarda müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən təhlillərə cəlb edilmiş, onların poetik səciyyəsi, müsbət və mənfi cəhələri haqda fikirlər irəli sürülmüşdür. Ə.Cəmil və Ə.Kürçaylının tərcümələrini təhlil edən Ə.Xəlilov üstünlüyü Ə.Cəmilə⁴³, R.Novruzov Ə.Kürçaylıya ver-

⁴³ Xəlilov, Ə. Sergey Yesenin: Mərdəkanın qızıl payızı və yazı / Ə.Xəlilov. –Bakı: Azərbaycan, – 1996. – s. 70-71.

mişdir⁴⁴. P.Məmmədova isə Ə.Ziyatay, R.Zəka, Ə.Cəmil və Ə.Kürçaylının tərcümələrini, əvvəlkilərlə müqayisədə, daha geniş təhlil edərək, dörd tərcümə arasında ikisini – Ə.Cəmilin və Ə.Kürçaylının tərcümələrini fərqləndirmişir⁴⁵. Biz isə, Ə.Cəmilin tərcüməsini daha üstün, daha adekvat, daha ürəyəyatımlı, daha poetik hesab edirik. Fikrimizcə, mütərcim orijinalın forma və məzmun əlaqələrini kifayət qədər yaxşı qoruyub saxlaya bilmiş, tərcümədəki ritm, intonasiya və harmoniya oxucunun qəlbini, ruhunu oxşayır. Ə.Cəmil Yesenin «ürəyinin qanı» ilə yazdığı bu şeiri oxşar ürək yangısı ilə, orijinalın ümumi ruhunu, orijinaldakı ayrılıq kədərini dərinlən duyaraq ustalıqla tərcümə etmiş, ekspressiv-bədii ifadə vasitələrinin köməyi ilə, şeirdəki poeziyanı maksimum dərəcədə saxlamağa nail olmuşdur.

Dissertasiyanın IV fəslinin, **“Əlvida, ey dostum, əlvida artıq!”** şeiri və onun **Azərbaycan dilinə tərcümə variantlarının müqayisəli təhlili**” adlanan, üçüncü paragrafında bu şeir, Yesenin qələmindən çıxmış son poetik şedevr olaraq, öz müxtəsərliyi və həyatla vidalaşmaqda olan bir insanın son kədər hislərini ifadə edən nümunə kimi, diqqəti cəlb edir. Yesenin əsərlərinin, az qala hər birinin, öz taleyi, öz tarixçəsi olduğu, hər bir şeirin onun həyatının bir epizodu olduğu məlumdur. Təsədüfi deyil ki, 1925-ci ilin oktyabrında yazdığı tərcümeyi-halında, öz həyat tarixçəsini təsvir edən şair, sonda deyir: *“Avtobiografik məlumatların qalanına gəlincə, onlar mənim şeirlərimdədir”*⁴⁶.

“Əlvida, ey dostum, əlvida artıq” şeiri də bu baxımdan parlaq nümunədir. Cəmi iki bənddən ibarət, ilk baxışda sadə bir şeir təsiri bağışlayan, əslində, kifayət qədər mürəkkəb hislərin ifadəçisi olan bu şeir öz orijinallığı, sənətkarlıq səviyyəsi, lirik təsiri baxımından,

⁴⁴ Новрузов, Р. Художественный перевод: проблема взаимодействия и взаимообогащения литератур / Р.Новрузов. – Баку: ЭЛМ, 1990. – с. 307.

⁴⁵ Мамедова, П. Сергей Есенин на азербайджанском языке / П.Мамедова. – Баку: Мутарджим, – 2003. – с. 79.

⁴⁶ Есенин, С. Полное собрание сочинений: [в 7 томах] / гл. ред. Ю.Л.Прокушев. – Москва: Наука–Голос, – т. 7, кн. 1. Автобиографии. Дарственные надписи. Фольклорные материалы. Литературные декларации и манифесты. – 1999. – с. 20.

Azərbaycan mütərcimlərinin maraq dairəsinə düşmüş, onların diqqətini daha çox cəlb etmişdir.

Alman yazıçısı və tərcüməçi Hartmut Löffelin yazdığı kimi, “*kiçik şeirlər tərcümə zamanı çox vaxt böyük çətinliklər doğurur*”⁴⁷ və şübhəsiz, cəmi iki bənddən ibarət olan və ilk baxışda, asan tərcümə olunacaq şeir kimi görünən, “Əlvida, ey dostum, əlvida artıq” şeiri də belə nümunələrdəndir.

“Əlvida, ey dostum, əlvida artıq” Yeseninın Azərbaycan dilinə ən çox tərcümə edilən şeiridir. Şeiri 16 müəllif – Ş.Sadiq (1959), Ə.Kürçaylı (1965, 1970, 1975), Anar (1973), N.Kəsəmənli (1974), M.Qarayev (1994, 2008), K.Asan (2005), F.Mustafa (2005), E.N.Sibirel (2006), E.Borçalı (2006, 2010), İ.İsaxanlı (2009), Q.Paçxataşvili (2010), F.Qoca (2010), H.İsaxanlı (2010), Ə.R.Xələfli (2010), R.İsayev (2013) və T.Kərimli (2017) tərcümə etmişdir.

Şeirin Azərbaycan dilinə tərcümələri müxtəlif vaxtlarda müxtəlif tədqiqatçılar – R.Novruzov, Ə.Xəlilov və P.Məmmədova tərəfindən təhlil edilmişdir⁴⁸. Tərcümələrin nisbətən geniş təhlilini P.Məmmədova vermişdir. Adı çəkilən tədqiqatçıların təhlillərində toxunulmamış və fikrimizcə, bir sıra mübahisəli məqamlar vardır ki, dissertasiyada bu məqamlara da münasibət bildirilmişdir.

Bu paragrafda, yuxarıda göstərilən bütün tərcümələr (bəzi təbii istisnalarla) təhlilə cəlb edilmiş, həm orijinala, həm də öz aralarında qarşılıqlı müqayisələr aparılmışdır. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ilk 4 tərcümə (Ş.Sadiq, Ə.Kürçaylı, Anar və N.Kəsəmənli) 15 illik bir zaman kəsiyində (1959-1974) edilsə də, sonra uzun bir müddət – 20 il müddətində bu şeirə müraciət edən olmamışdır. Nəhayət, 1994-cü ildə M.Qarayev onu Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. 2005-2006-cı illərdə – Yeseninın anadan olmasının 110 illiyi ərəfəsində şeir dörd mütərcim tərəfindən (K.Asan, F.Mus-

⁴⁷ Леффель, Х. Последнее стихотворение Сергея Есенина в немецких переводах // – Рязань: Современное есениноведение, – 2012. №22, – с.16.

⁴⁸ Новрузов, Р. Художественный перевод: проблема взаимодействия и взаимообогащения литератур / Р.Новрузов. – Баку: Элм, 1990. – с. 301-304; Xəlilov, Ə. Sergey Yesenin: Mərdəkanın qızıl payızı və yazı / Ə.Xəlilov. – Bakı: Azərbaycan, – 1996. – s. 71-72; Məmedova, P. Сергей Есенин на азербайджанском языке / П.Мəmedova. – Баку: Мутарджим, – 2003. – с. 37-45.

tafa, E.N.Sibirel, E.Borçalı) yenidən tərcümə edilmiş, 2008-ci ildə M.Qarayev, 2010-cu ildə isə E.Borçalı əvvəlki tərcüməsini təkmilləşdirərək, şeirin yeni tərcümə variantını təqdim etmişlər. 2009-cu ildə İ.İsaxanlı, 2010-cu ildə G.Paçxataşvili, F.Qoca, H.İsaxanlı və Ə.R.Xələfli, 2013-cü ildə R.İsayev şeiri ana dilimizə çevirmişlər. Şeirin bu günə məlum olan son tərcüməsi isə 2017-ci ildə T.Kərimli tərəfindən edilmişdir. Şeirin Azərbaycan tərcümələri üzərində apardığımız müşahidələr onu sübut edir ki, əsərin 16 mütərcim tərəfindən dilimizdə səsləndirilməsinə baxmayaraq, birinci tərcümə ilə (1959) sonuncu tərcümə (2017) arasındakı təxminən 60 illik zaman da, ümumilikdə, sonrakı tərcümələrin səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət edə bilməmişdir. Mütərcimlərin əksəriyyəti Ş.Sadiq, Ə.Kürçaylı estafetini nəinki layiqincə davam etdirə bilməmiş, əksinə, müəyyən məqamlarda şeirin tərcüməsi ilə bağlı əldə edilmiş uğurları qoruyub saxlamağa müvəffəq ola bilməmişlər. Bəzən geniş, bəzən lokal itkilərə yol verməklə, onlar əvvəlki tərcümələrə nisbətən yeni tərcümələrin ümumi bədii-poetik səviyyəsini, demək olar ki, yüksəldə bilməmişlər. Tərcümələrin əksəriyyətində orijinalın təbii intonasiyası gah söz qıtlığı, gah da söz israfçılığı hesabına monoton intonasiya ilə əvəzlənmişdir ki, bunu da tərcümələrin oxucu tərəfindən qəbul edilməsinə mane olan məqamlar kimi qiymətləndiririk. Tərcümələr arasında beş tərcümə – Ş.Sadiq, Ə.Kürçaylı, Anar, M.Qarayev və T.Kərimlinin tərcümələri diqqəti daha çox cəlb edir. Adını çəkdiyimiz tərcümələrin hər birində də müəyyən kənarlaşma və çatışmazlıqlar olsa da, bu tərcümələrdə Yesenin şeirinin əksər elementləri və xüsusiyyətləri doğru-dürüst canlandırılmışdır. Tərcümələrin dili axıcı, sadə, rəvan və ritmik olmaqla, hər iki bəndin orijinalda yer almış mahiyyəti aydın şəkildə ifadə edilmişdir.

Şeirin fərqləndirdiyimiz beş tərcüməsi arasında isə, ürəyimiz Ş.Sadiq və Ə.Kürçaylının tərcümələri arasında çırpınsa da, Ə.Kürçaylının tərcüməsini daha uğurlu hesab edirik. Mütərcim şeirin dilimizdə gözəl və canlı səslənməsinə müvəffəq olmuş, hər iki bənddə fikir tam, aydın verilmiş, son beytlər sanki bir zərbi-məsəl kimi səslənir. Bütün bunlar tərcümədəki bəzi mövcud nöqsanları unutturur və nəticədə, orijinal müəllifinin ürək çırpıntıları dolğun şəkildə oxucuya çatdırılır. Burada ədəbi əlaqələr sahəsində tanınmış mütəxəssis

F.Vəlixanovanın bir fikrini yada salmaq yerinə düşür: “*Sergey Yesenin və Əliağa Kürçaylı kimi iki şairin yaradıcılığındakı ruh yaxınlığı və lirik başlanğıc tərcüməçi – Kürçaylıya şeirin Azərbaycan dilində yeseninsayağı səslənməsini yaratmağa kömək etdi*”⁴⁹.

Beləliklə, Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin dərindən öyrənilməsinin, sistemli şəkildə tədqiq edilməsinin mühüm həlqəsi olan Sergey Yesenin poeziyasının dilimizə tərcümə edilmiş bir sıra nümunələrinin (“İran nəğmələri”, “Əlvida, Bakı!”, “Əlvida, ey dostum, əlvida artıq!”) təhlili, bu prosesdə müraciət etdiyimiz nəzəriyyəçilərin fikir və nəzəri müddəaları, burada, əldə edilmiş uğurlarla yanaşı, xeyli çatışmazlıqların mövcudluğunu da üzə çıxartdı. Məhz elə buna görə də, gələcək tərcümələrdə bu boşluğun doldurulması mütləq nəzərdə tutulmalı, böyük rus şairinin əsərlərinin daha mükəmməl tərcümələri ortaya qoyulmalıdır.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqatın əsas müddəaları ümumiləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:

Kitablar

1. İsaخانлы, İ. Şeir gülüstanının təkrarolunmaz çiçəyi. Serqey Yesenin / İ.İsaخانлы. – Bakı: Xəzər universitəsi, – 2010. – 372 s.
2. Исаханлы, И. Незадаром ему мигнули очи. Есенин в Баку / И.Исаханлы. – Баку: Издательство Университета Хазар, – 2012. – 373 с.
3. İsaخانлы, İ. Serqey Yesenin. İran nəğmələri / İ.İsaخانлы. – Bakı: Xəzər universitəsi, – 2015. – 159 s.

⁴⁹ Велиханова, Ф. История перевода Азербайджана / Ф.Велиханова. – Баку: Элм, – 1994. – с. 45.

Dərc edilmiş elmi məqalələr

1. İsaханлы, İ. Bakı Yeseninин vəsfində // Azərbaycan dünyа ədəbiyyatında. Beynəlxalq simpoziumun materialları, – Bakı: Xəzər universiteti, – 2012. – s. 243-249.
2. Исaханлы, И. Сергей Есенин на азербайджанском языке // – Рязань: Современное есениноведение, – 2012. №23, – с. 24-28.
3. İsaханлы, İ. “İran nəğmələri” Azərbaycan dilində: Bir şeirin altı tərcüməsi // Bakı: Filologiya məsələləri. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, – 2012. №10, – s. 136-146.
4. İsaханлы, İ. Yesenin poeziyasında “it hürüşləri” və onların Azərbaycan dilinə tərcümələri haqqında // – Bakı: Dil və ədəbiyyat: beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal [BDU], – 2012. №4, – s. 183-186.
5. İsaханлы, İ. “İran nəğmələri” – İrana və Bakıya əbədi sevgi heykəli // – Bakı: Azərbaycan, – 2013. №2, – s. 181-184.
6. İsaханлы, İ. Puşkin şöhrətinin layiqli varisi // – Bakı: Pedaqoji Universitet xəbərləri: Təbiət, humanitar və pedaqoji-psixoloji elmlər bölməsi, – 2013. №1, – s. 272-274.
7. İsaханлы, İ. Yesenin yaradıcılığı və Azərbaycan tərcüməçilik məktəbinin uğurları // Dil və ədəbiyyat [ADU], – 2013. №1, – s. 148-160.
8. Исaханлы, И. «Прощай, Баку!» на азербайджанском языке // – Баку: Азербайджанский университет языков. Научные известия, – 2013. №2, – с. 209-225.
9. İsaханлы, İ. Yesenin yaradıcılığından tərcümələrə dair: Bir şeirin dörd tərcüməsi // Bakı: Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi xəbərlər, – 2013. №1, – s. 154-165.
10. İsaханлы, İ. Yesenindən tərcümələrə dair: Bir şeirin 14 tərcüməsi // Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri: ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi, – 2013. №1, – s. 128-138.
11. Исaханлы, И. Есенин на страницах газеты «Труд» (1924-1926 годы) // Вопросы филологии. НАНА, Институт рукописей им. М.Физули, – 2013. №3, – с. 322-327.

12. İsaханlı, İ. Yesenin Azərbaycan dilində: Bir şeirin altı tərcüməsi // – Bakı: Dil və ədəbiyyat: beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal [BDU], – 2013. №1, – s. 176-182.
13. Исаханлы, И. Относительно бакинских встреч Есенина // – Баку: Язык и литература, БГУ, – 2013. №3, – с. 228-229.
14. Исаханлы, И. Гибель Есенина в откликах азербайджанской печати // – Рязань: Современное есениноведение, – 2013. №24, – с. 6-11.
15. Исаханлы, И. Два народных певца: Сергей Есенин и Джаббар Карягдыоглу // Сергей Есенин и русская история: сборник трудов по материалам Международной научной конференции, посвященной 117-летию со дня рождения С.А.Есенина и Году российской истории. – Москва–Константиново–Рязань: Государственный музей-заповедник С.А.Есенина:, – 2013, – с. 407-414.
16. Исаханлы, И. Есенин на страницах бакинской газеты «Труд» (1924–1926 годы) // – Рязань: Современное есениноведение, – 2014. №28, – с. 38-41.
17. Исаханлы, И. О некоторых переводах произведений Есенина на азербайджанский язык // Сергей Есенин и искусство. Серия «Есенин в XXI веке»; Вып. 2: сборник научных трудов. – Москва–Константиново–Рязань: Гос. музей-заповедник С.А.Есенина, – 2014. – с. 434-450.
18. Исаханлы, И. Азербайджанский поэтический венок Сергею Есенину // Сергей Есенин и его современники. Серия «Есенин в XXI веке»; Вып. 3: сборник научных трудов. – Государственный музей-заповедник С.А.Есенина: Москва–Константиново–Рязань, – 2015, – с. 269-279.
19. İsaханlı, İ. “İran nəğmələri”ndə qadın obrazları // Serqey Yesenin. İran nəğmələri. – Bakı: Xəzər universitəsi, 2015. – s. 21-28.
20. İsaханlı, İ. Yeseninın Azərbaycan araşdırıcıları // Bakı: Filologiya məsələləri. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, – 2015. №5, – s. 327-343.
21. İsaханlı, İ. Poetik tərcümənin bəzi məsələləri // – Bakı: Sivilizasiya, – 2015. №10, – s. 65-73.

22. İsaخانlı, İ. Yesenin poeziyasında xitabların rolu və onların Azərbaycan tərcümələrində saxlanılması problemləri // Bakı: Filologiya məsələləri. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, – 2015. №8, – s. 433-438.
23. Исаханлы, И. Второе крещение – крещение нефтью: к истории пребывания Есенина в мае 1925 года в Баку // – Рязань: Современное есениноведение, – 2015. №2, – с. 16-22.
24. Исаханлы, И. Влияние творчества Сергея Есенина на азербайджано–русские литературные связи // – Баку: БСУ, Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук, – 2017. №2, – с.177-182.
25. İsaخانlı, İ. Sergey Yesenin “İran nəğmələri”nin baş qəhrəmanının kimliyi // – Bakı: Pedaqoji Universitetin xəbərləri: Humanitar, ictimai və pedaqoji-psixoloji elmlər seriyası, – 2017. C. 65, №2, – s. 90-97.
26. İsaخانlı, İ. Fragments of Azerbaijan–Russian literary relations: On Sergei Yesenin’s Baku visits // – Baku: Khazar Journal of Humanities and Social Sciences, – 2017. – Vol. 20, No. 2. – pp. 66-79.
27. Исаханлы, И. Жизненный и творческий путь Есенина: взгляд из Азербайджана // Сергей Есенин: Личность. Творчество. Эпоха. Серия «Есенин в XXI веке»; Вып. 5: сборник научных трудов. Часть II. – Москва–Константиново–Рязань: Государственный музей-заповедник С.А.Есенина, – 2017. – с. 158-165.
28. Исаханлы, И. Поэзия Сергея Есенина – как важное звено азербайджано-русских литературно-культурных связей // – Москва: Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия гуманитарные науки, – 2018. №3/2, март, – с. 151-154.
29. Исаханлы, И. Тема Востока в творчестве Сергея Есенина: на материале цикла «Персидские мотивы» // – Москва: Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия гуманитарные науки, – 2018. №4, апрель, – с. 124-127.

30. Исаханлы, И. Гибель Сергея Есенина: Отклики в бакинской прессе (1925–2017) // – Москва: Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия гуманитарные науки, – 2018. №5, май. – с. 124-128.
31. Isaxanli, I. Sergey Esenin: the Baku Period of Life and Creativity of the Great Russian Poet // – Milan: Enthymema, – 2018. No.22. – pp. 82-94.

Mükafat və təltiflər

1. 2015-ci il Ədəbiyyat üzrə Beynəlxalq Yesenin mükafatı (Moskva, Rusiya Yazıçılar Birliyi) – 2012-ci ildə Bakıda çap olunmuş «Незадаром ему мигнули очи. Есенин в Баку» kitabına görə.
2. 2015-ci il Ədəbiyyat və incəsənət sahəsində Yesenin mükafatı (Ryazan Vilayəti, Rusiya) – 2015-ci ildə Bakıda çap olunmuş “Serqey Yesenin. İran nəğmələri” kitabına görə.